

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2023

Julia Hawlanová

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

**Židé z Terezína a akce Musy
jako příklad nucené migrace podmíněné holokaustem**

Bakalářská práce

Autor práce: Julia Hawlanová

Studijní program: Teritoriální studia

Vedoucí práce: PhDr. Kateřina Králová, PhD.

Rok obhajoby: 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 15.4.2023

Julia Hawlanová

Bibliografický záznam

HAWLANOVÁ, Julia. *Židé z Terezína a akce Musy jako příklad nucené migrace podmíněné holokaustem*. Praha, 2023. 39 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Kateřina Králová, PhD.

Rozsah práce: 90 088 znaků s mezerami

Abstrakt

Tato bakalářská práce se zaměřuje na záchrannou akci zvanou Terezín-St.Gallen nebo Musy-transport, jejímž prostřednictvím bylo v únoru roku 1945 převezeno z koncentračního tábora Terezín 1 200 vězňů do Švýcarska. Za použití sekundárních zdrojů, audiovizuálních svědectví a archivních materiálů zkoumá, jakým způsobem a za jakých okolností záchrana zmíněných židovských vězňů probíhala, a na tomto konkrétním příkladu analyzuje situaci účastníků akce ve švýcarských uprchlických táborech. Klade si otázku, zda byl Musy-transport osvobozující operací či nástrojem aktérů pro dosažení vlastních cílů.

Abstract

This bachelor thesis focuses on the rescue operation called Terezín-St.Gallen or “Musy-Transport”, through which 1 200 prisoners were transferred from the Theresienstadt concentration camp to Switzerland in February 1945. Through the use of secondary sources, audio-visual testimonies, and archival materials, it examines the circumstances under which the rescue of these Jewish prisoners took place, and analyses the situation of the participants in the Swiss refugee camps in the context of this campaign. It also tackles the question of whether the Musy-transport was intended to be a liberation campaign or whether the people involved in organization of the operation had their own self-serving intentions.

Klíčová slova

Holokaust, Musy-transport, osvobození, Švýcarsko, nucená migrace, KZ Terezín, svědectví přeživších

Keywords

Holocaust, Musy-transport, liberation, Switzerland, forced migration, KZ Terezín, testimonies of survivors

Title

Theresienstadt Jews and the Musy action as an example of forced migration conditioned by the Holocaust

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí své bakalářské práce PhDr. Kateřině Králové, PhD. za veškerou podporu během mého studia a pomoc i cenné rady poskytované při přípravě mé práce. Zároveň bych jí chtěla také poděkovat za poskytnutí možnosti účastnit se přípravy univerzitního projektu „Train to Freedom,“ který mě inspiroval k volbě tématu pro mou bakalářskou práci.

Obsah

ÚVOD.....	2
1 PRÁVNÍ RÁMEC	6
1.1 VÝVOJ ŠVÝCARSKÉ IMIGRAČNÍ POLITIKY OD PŘELOMU STALETÍ DO ROKU 1939.....	7
1.2 ŠVÝCARSKÁ UPRCHLICKÁ POLITIKA ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY	9
1.3 SYSTÉM INTERNAČNÍCH TÁBORŮ VE ŠVÝCARSKU.....	10
2 HISTORICKÝ KONTEXT ZÁCHRANNÉ OPERACE TEREZÍN-ST.GALLEN	11
2.1 ŠVÝCARSKO ZA DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY.....	11
2.2 TRANSFER VĚZŇŮ NĚMECKÝCH KONCENTRAČNÍCH TÁBORŮ DO ŠVÝCARSKA V KONEČNÉ FÁZI VÁLKY	13
2.3 KZ TEREZÍN	14
3 ZÁCHRANNÁ OPERACE TEREZÍN-ST.GALLEN.....	16
3.1 CESTA Z TEREZÍNA DO ŠVÝCARSKA	17
3.2 ŽIVOT ÚČASTNÍKŮ MUSY-TRANSPORTU VE ŠVÝCARSKÝCH UPRCHLICKÝCH TÁBORECH	19
4 SVĚDECTVÍ VYBRANÝCH ÚČASTNÍKŮ OPERACE TEREZÍN-ST.GALLEN.....	21
4.1 HELENA KOVANICOVÁ	22
4.1.1 <i>Helenin život během druhé světové války</i>	<i>22</i>
4.1.2 <i>Heleniny vzpomínky na průběh operace Terezín-St.Gallen</i>	<i>25</i>
4.1.3 <i>Helenin život ve švýcarských uprchlických táborech</i>	<i>26</i>
4.1.4 <i>Helenin návrat ze Švýcarska</i>	<i>27</i>
4.2 PETR FIALA.....	28
4.2.1 <i>Petrův život během druhé světové války.....</i>	<i>29</i>
4.2.2 <i>Petrovy vzpomínky na průběh operace Terezín-St.Gallen.....</i>	<i>30</i>
4.2.3 <i>Petrův život ve švýcarských uprchlických táborech.....</i>	<i>32</i>
4.2.4 <i>Petrův návrat ze Švýcarska.....</i>	<i>33</i>
4.3 ANALÝZA PŘÍBĚHŮ SVĚDKŮ AKCE MUSY	33
ZÁVĚR.....	36
POUŽITÁ LITERATURA.....	40
PRIMÁRNÍ ZDROJE	40
SEKUNDÁRNÍ LITERATURA	40
SEZNAM PŘÍLOH	43

Úvod

V konečné fázi druhé světové války bylo v rámci záchranné akce Terezín-St.Gallen převezeno 1 200 vězňů koncentračního tábora Terezín do Švýcarska. Osoby byly umístěny do tamních uprchlických táborů, přičemž Švýcarsko požadovalo, aby takto zachránění Židé původem z Německa, Rakouska, Nizozemska a Československa stát urychleně opustili a pokračovali do třetích zemí. Vlák zvaný Musy-transport opustil Terezín 5. února 1945 a 7. února dorazil do švýcarského St. Gallenu, kde byli účastníci operace ubytováni ve školní budově Hadwig. Ve druhé polovině 40. let 20. století se zmínění zachránění terezínští vězni, stejně jako mnohé další osoby židovského původu, stali lidmi v transitu, snažícími se najít své místo v postkonfliktní společnosti. Očekávání uprchlíků se často nepotkávalo s realitou, jelikož i po svém osvobození zůstali častokrát odkázáni na život plný nejistot v uprchlických táborech. Tento pocit nejistoty, který je provází životem, autor Daniel Knight v úvodu své knihy *Závrat' života: Antropologie a neuskutečněné*¹ popisuje jako nauzeu z „mezistavu.“

V předkládané bakalářské práci je zkoumána nucená migrace Židů z Terezína a jejich situace v uprchlických táborech v konečné fázi druhé světové války a bezprostředně po jejím ukončení. Na základě záchranné operace Terezín-St.Gallen se práce zabývá výzkumnou otázkou, nakolik byla tato akce osvobozující, a do jaké míry by mohla být chápána jako výsledek snah aktérů o očištění pověsti své osoby a úsilí o zlepšení poválečné výchozí pozice Německa. Za použití sekundárních zdrojů a následné analýzy svědectví účastníků dané kampaně se tak práce věnuje konfliktu mezi těmito dvěma pojetími.

Koncepčně se práce zaměřuje na problematiku osvobozujících operací a status tranzitní země v kontextu reintegrace vysídlených osob po válce. Teritoriálně se týká prostoru střední Evropy, především Švýcarska jakožto primárního cílového bodu analyzované záchranné akce. Na konci 20. století se švýcarská válečná imigrační politika stala předmětem světové pozornosti, jelikož se veřejnost po desítkách let dověděla o přístupu země k židovským žadatelům o azyl v průběhu války, ať už na hranicích či ve švýcarských internačních táborech, i o výkupu nacisty odcizeného zlata švýcarskými bankami a míře obchodování země s nacistickým Německem. Reakcí Spolkové rady Švýcarska na domácí i světovou kritiku bylo roku 1996 zřízení nezávislé komise expertů pro Švýcarsko, jejíž výzkum měl přispět k nezaujatému vyhodnocení situace.

¹ Daniel M. Knight, “Introduction – Vertigo: Temporalities and Inconstancies,” in *Vertiginous Life: An Anthropology and the Unforseen* (Berghahn Books, 2021), 1–18.

Roku 2002 bylo publikováno výsledné pojednání *Závěrečné shrnutí: Zjištění, poznatky a otevřené otázky (Schlussbetrachtung: Erkenntnisse, Einsichten und offene Fragen)*² ve zprávě o švýcarském postavení k uprchlické situaci za druhé světové války nazvané *Švýcarsko, národní socialismus a druhá světová válka: závěrečná zpráva (Die Schweiz, der Nationalsozialismus und der Zweite Weltkrieg: Schlussbericht)*.³

Zmíněné pojednání, se kterým pracuje převážná většina autorů publikujících k tematice švýcarské uprchlické politiky, o roli země v období druhé světové války i o konkrétní záchranné akci Terezín-St.Gallen, se stala důležitým zdrojem informací také pro předkládanou práci. Dalšími významnými díly pojednávajícími o tematice švýcarské imigrační politiky v první polovině 20. století jsou například zpráva švýcarské Spolkové rady *Švýcarská uprchlická politika od roku 1933 do současnosti*,⁴ která byla vypracována v 50. letech 20. století profesorem Carlem Ludwigem, nebo článek *Reguly Ludi*, profesorky práv působící na Fribourgské univerzitě, *Více a méně záslužní uprchlíci: Posuny priorit ve švýcarské azylové politice od meziválečné éry po maďarskou uprchlickou krizi v roce 1956*.⁵ Obecnou problematikou válkou vysídlených osob se ve svém díle *DPs: Vysídlené osoby v Evropě, 1945-1951* zabývá Mark Wyman⁶ a švýcarské situaci za druhé světové války se věnuje například Georg Kreis, profesor historie působícího na Univerzitě v Basileji.⁷

Vznik, existence i osvobození terezínského ghetta jsou nově detailně analyzovány v knize česko-britské historičky Anny Hájové *Poslední ghetto: každodenní historie Terezína*.⁸ Užitečným nástrojem pro výzkum je také chronologická osa dostupná ve studii *Terezínské ghetto* Ludmily Chládkové, pracovnice vzdělávacího oddělení Památníku Terezín.⁹ Nejvýraznějšími texty, které se mimo jiné zabývají tzv. směnným obchodem se židovskými životy, jsou *Židé na prodej? Nacisticko-židovská jednání 1933-1945* izraelského historika

² Unabhängige Expertenkommission Schweiz, *Die Schweiz, der Nationalsozialismus und der Zweite Weltkrieg: Schlussbericht* (Zürich: Pendo Verlag, 2002).

³ David Cesarani, "Foreword," in *Switzerland and the Second World War*, ed. Georg Kreis (London: Frank Cass, 2000), 9–12.

⁴ Carl Ludwig, *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis zur Gegenwart* (Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 1966).

⁵ Regula Ludi, "More and Less Deserving Refugees: Shifting Priorities in Swiss Asylum Policy from the Interwar Era to the Hungarian Refugee Crisis of 1956," *Journal of Contemporary History* 49, no. 3 (2014): 577–98 [online], dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/43697326>.

⁶ Mark Wyman, *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945–1951* (New York: Cornell University Press, 1998).

⁷ Georg Kreis et al., *Switzerland and the Second World War* (London: Frank Cass, 2000). Georg Kreis, *Die Schweiz im Zweiten Weltkrieg* (Wien: Haymon Verlag, 2011).

⁸ Anna Hájková, *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt* (Oxford University Press, 2021).

⁹ Ludmila Chládková, *Terezínské ghetto* (Praha: Naše vojsko pro Památník Terezín, 1991).

Yehudy Bauera¹⁰ nebo soubor článků *Pokusy o záchranu evropských Židů s pomocí polských diplomatických misí během druhé světové války* publikovaných profesorem historie Isaacem Lewinem.¹¹ Při přípravě práce jsem dále vycházela také z dokumentace *Uprchlíci v Hadwigu* vytvořené profesory Thomasem Metzgerem a Johannesem Gunzenreinerem k výstavě o uprchlické situaci v St.Gallenu za druhé světové války na Vysoké škole pedagogické St.Gallen v roce 2015.¹²

Samotný text práce je rozdělen do čtyř kapitol. Konceptně i historicky jej rámuje švýcarský přístup k uprchlické krizi v první polovině 20. století s důrazem na tamní imigrační politiku v průběhu druhé světové války. Následně je v první kapitole pro lepší pochopení povahy záchranné operace Terezín-St.Gallen detailně přiblížen systém švýcarských uprchlických táborů ve 40. letech. Druhá kapitola se soustředí na historický kontext samotné osvobozující kampaně. V jejím rámci je stručně shrnuta situace Švýcarska za druhé světové války i podoba poválečné Evropy. Dále je v kapitole přiblížena další operace, jejímž prostřednictvím byli zachráněni židovští vězni nacistických koncentračních táborů převezením do Švýcarska. V této kapitole je zkoumáno ghetto Terezín od jeho vzniku po osvobození. Třetí kapitola poté analyzuje samotnou záchrannou akci Terezín-St.Gallen a s ní spojené iniciativy a financování, jakož i motivace zapojených aktérů, průběh cesty z terezínského ghetta do Švýcarska, život běženců ve švýcarských uprchlických táborech a plány na repatriaci účastníků záchranné akce.

Za účelem vytvoření ucelené představy o průběhu záchranné operace a jejím významu pro osvobozené i o podobě života jejich účastníků ve švýcarských uprchlických táborech jsou ve čtvrté kapitole práce analyzována dvě svědectví pamětníků akce Terezín-St.Gallen dostupná v archivu vizuální historie USC Shoah Foundation (VHA). Posláním zmíněného archivu je sběr a uchování rozhovorů s přeživšími za účelem vzdělávání, výzkumu, prevence genocidy a rozvoje empatie, porozumění a respektu ve společnosti. Aktuálně archiv čítá přes 55 500 svědectví ve formě videozáznamů. K Musy-transportu je zde k dispozici jedenáct rozhovorů v anglickém, nizozemském a českém jazyce, ze kterých byla pro analytickou část této práce

¹⁰ Jehuda Bauer, *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations 1933-1945* (New Haven: Yale University Press, 1994).

¹¹ Isaac Lewin, "Attempts at Rescuing European Jews with the Help of Polish Diplomatic Missions During World War II," *The Polish Review* 22, no. 4 (1977): 15–20 [online], dostupné také z: <https://www.jstor.org/stable/25777516>.

¹² Thomas Metzger und Johannes Gunzenreiner, *Ausstellungsdokumentation „Flüchtlinge im Hadwig“* (St.Gallen: Fachstelle Demokratiebildung und Menschenrechte PHSG, 2018).

zvolena dvě interview.¹³ V této části je analyzován předválečný život a podoba internace v terezínském ghettu účastníků Musy-transportu Heleny Kovanicové a Petra Fialy, přičemž poté jsou detailně zkoumány jejich vzpomínky na samotný záchranný transport a na jejich následný pobyt ve Švýcarsku. Heleně Kovanicové bylo v době akce 20 let, Petru Fialovi bylo 14 let. Oba tak strávili určitou část svého dospívání v koncentračním táboře Terezín. Videozáznam obsahující Helenino svědectví je dostupný v českém jazyce, Petrovo v anglickém.

¹³ “What we do,” USC Shoah Foundation – The Institute for Visual History and Education [online], staženo 6. dubna 2023, dostupné z: <https://sfi.usc.edu/what-we-do>.

1 Právní rámec

Židé žijící na území stále se rozpínající Třetí říše byli postupně nuceni vzdát se svých domovů i majetku. Některým, jako například účastníkům kampaně Terezín-St.Gallen, se podařilo překročit mezinárodní hranice, čímž se z nich stali utečenci hledající azyl. Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR), jehož účelem bylo řešit situaci vysídlených osob v Evropě po konci druhé světové války, vznikl jako pomocná organizace OSN až roku 1950. Prvotně měl po vyřešení zmiňované problematiky opět zaniknout. Mandát organizace UNHCR byl však se začátkem studené války prodloužen.¹⁴

Mnozí z židovských obyvatelů se ve 30. a 40. letech 20. století rozhodli nebo museli zůstat v zemi, ve které byli vystaveni diskriminaci, pronásledování a později genocidě. Často neměli k dispozici adekvátní přístřeší, potraviny nebo zdravotní služby a sdíleli většinu obav a obstrukcí s těmi, kteří hranice překročili a právně tak získali uprchlický status. Dle aktuálního mezinárodního práva jsou osoby v podobné situaci označeny za vnitřně vysídlené osoby (*internally displaced persons*) se specifickými právy vztahujícími se k jejich potřebám. Takto vysídlené osoby si zachovávají základní lidská práva včetně práva na základní humanitární pomoc, ochranu před fyzickým násilím, svobodu pohybu a pobytu apod.¹⁵

Účastníci záchranné operace Terezín-St.Gallen překročili švýcarskou hranici v únoru 1945, přičemž většina uprchlíků, která ve 30. a 40. letech dočasně přebývala ve Švýcarsku, byla nucena zemi zejména po konci války urychleně opustit. Osvobození se tak ve většině případů v roce 1951, kdy byla přijata Úmluva o právním postavení uprchlíků na konferenci zmocněnců OSN pro postavení uprchlíků a osob bez státní příslušnosti, již nenacházeli na území Švýcarska. Dle této úmluvy se „pojem ‚uprchlík‘ vztahuje na kteroukoliv osobu, jež se v důsledku událostí, které nastaly před 1. lednem 1951, nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních nebo z důvodů příslušnosti k určitým společenským vrstvám nebo i zastávání určitých politických názorů, je

¹⁴ Mark Wyman, "Introduction," in *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945–1951* (New York: Cornell University Press, 1998), 38–60.

¹⁵ United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, *Guiding Principles on Internal Displacement* (New York: United Nations Publication, 2001), staženo 1. března 2023, dostupné z: <https://www.unhcr.org/43ce1cff2.pdf>.

neschopna přijmout, nebo vzhledem ke shora uvedeným obavám, odmítá ochranu své vlasti.“¹⁶

1.1 Vývoj švýcarské imigrační politiky od přelomu staletí do roku 1939

Zákon o azylu, který by právně zakotvil nárok osob na ochranu ve Švýcarsku, vstoupil v platnost až v roce 1981. V zemi však existovaly právní normy, které ošetřovaly otázky azylu, již i předtím. Do začátku 20. století odcházeli obyvatelé Švýcarska do okolních evropských zemí, Ameriky nebo například Austrálie. Více přistěhovalců než emigrantů země v kontextu rozvíjející se industrializace poprvé zaznamenala ke konci 19. století. Následně se stal součástí švýcarské imigrační politiky termín *Überfremdung* (česky „přesycení cizinci“), který se v období druhé světové války stal základem přístupu Švýcarska k uprchlické situaci v Evropě. Se zvyšováním počtu cizinců v zemi se ve společnosti začaly objevovat obavy ohledně možného nedostatku potravin zapříčiněného množstvím přistěhovalců. Švýcarští občané začali požadovat, aby úřady prováděly pasovou kontrolu cizinců a evidovaly účel jejich vstupu do země. Výsledkem této nespokojenosti ve švýcarské společnosti bylo roku 1917 zřízení Ústřední cizinecké policie ministerstvem spravedlnosti a policie Švýcarské konfederace, jejímž úkolem byla regulace imigrace.¹⁷

Od konce první světové války se stala právě ochrana švýcarského národa před přívalem lidí ze zahraničí hlavním směrem tamní imigrační politiky, a ve Švýcarsku se rozšířil rasový antisemitismus.¹⁸ V té době byli v zemi nežádoucí zejména polští a ruští Židé označovaní za *Ostjuden* („východní Židé“), naopak *Westjuden* („západní Židé“) byli v zemi vnímáni pozitivněji, protože byli více asimilovaní.¹⁹ Od roku 1929 měl pravomoc k určení směřování švýcarské imigrační politiky vedoucí policejního oddělení ministerstva spravedlnosti a policie Heinrich Rothmund. Ve službách tamní cizinecké policie působil v letech 1919 až 1955. Snažil se zabránit zmíněné *Überfremdung* a proslul jako protagonista švýcarské restriktivní

¹⁶ „Úmluva o právním postavení uprchlíků,“ United Nations Refugee Agency [online], staženo 1. března 2023, dostupné také z: https://www.unhcr.org/cz/wp-content/uploads/sites/20/2016/12/Umluva_1951_a_Protokol_1967.pdf.

¹⁷ Stephan Parak, *Asylpraxis der Schweiz von 1979 bis 2019* (Bern: Vertrieb Bundespublikationen, Staatssekretariat für Migration, 2020), 20.

¹⁸ Peter Hayes a John K. Roth, „Antisemitism,“ in *The Oxford handbook of Holocaust studies* (Oxford: Oxford University Press, 2010), 23–38.

¹⁹ Simon Erlanger, „The Politics of ‘Transmigration’: Why Jewish Refugees Had to Leave Switzerland from 1944 to 1954,“ *Jewish Political Studies Review* 18, no. 1/2 (2006): 71–85 [online], dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/25834667>, 72–73.

antisemitské politiky vůči žadatelům o azyl.²⁰

Švýcarsko 26. března 1931 přijalo Zákon o pobytu a usazování cizinců (Bundesgesetz vom 26. März 1931 über Aufenthalt und Niederlassung der Ausländer, dále ANAG),²¹ který nabyl účinnosti roku 1934. Tento zákon zakotvil švýcarské rozhodnutí o tranzitní povaze země. Uprchlíkům, kteří vstoupili na území Švýcarska, tak zpravidla nebyl vydáván trvalý azyl, ale pouze umožněn přechodný pobyt v zemi. V takovéto tranzitní situaci se vyskytli i Helena a Petr, jejichž příběh přiblížím v analytické části práce. Migranti přebývající ve Švýcarsku nesměli pracovat a švýcarské autority byly oprávněny k internaci nežádoucích cizinců v zemi, které – ať už z jakýchkoliv důvodů – nebylo možné ze země okamžitě vyhostit. Tím chtěly přimět uprchlíky zdržující se na švýcarském území k dobrovolnému odchodu. Tato pravidla byla namířena proti židovským uprchlíkům ze Třetí říše, kteří z důvodu nacistických nařízení svou zemi opustili bez dostatečných finančních prostředků a ve Švýcarsku jakožto tranzitní zemi se nebyli schopni zdržet dlouho.²²

Mezi lety 1933 a 1944 byli uprchlíci ve Švýcarsku rozdělováni do následujících kategorií: političtí uprchlíci, emigranti, civilní uprchlíci a vojenští uprchlíci. Trvalý azyl přitom nebyl poskytnut nikomu kromě osob spadajících do první kategorie. Židovské ženy, muži i děti byli řazeni společně s Francouzi, Rusy a Poláky hledajícími ochranu před nucenou prací pro Německo nebo Alsasany a Italy, kteří se po předvolání nedostavili k odvodu do německé armády, do kategorie civilních uprchlíků. V případě jejich přijetí ve Švýcarsku na základě policejního rozhodnutí s nimi bylo nakládáno dle zákona ANAG a ve většině případů jim bylo umožněno přechodně zůstat v zemi až do konce války. Jejich internace právně znamenala přerušování procesu deportace do země původu dané osoby po jejím ilegálním překročení švýcarských hranic, přičemž výsledkem bylo omezení volného pohybu takto internovaných.²³

Osoby, kterým byla poskytnuta možnost tranzitního pobytu ve Švýcarsku, byly povinovány své přechodné povolení k pobytu pravidelně obnovovat, a to v intervalu tří nebo šesti měsíců. Dále museli všichni žadatelé o přechodný pobyt ve Švýcarsku zaplatit zálohu čítající několik tisíců

²⁰ Unabhängige Expertenkommission Schweiz, „Internationaler Kontext und nationale Entwicklung,“ in *Die Schweiz, der Nationalsozialismus und der Zweite Weltkrieg: Schlussbericht* (Zürich: Pendo Verlag, 2002), 97.

²¹ Bundesgesetz vom 26. März 1931 über Aufenthalt und Niederlassung der Ausländer (ANAG), staženo 20. dubna 2023, dostupné také z: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/49/279_279_293/de.

²² Parak, *Asylpraxis der Schweiz von 1979 bis 2019*, 166.

²³ Guido Koller und Heinz Roschewski, „Begriffe und Rechtsgrundlagen,“ in *Flüchtlingsakten 1930–1950, Thematische Übersicht zu Beständen im Schweizerischen Bundesarchiv* (Bern: Schweizerisches Bundesarchiv, 1999), 15–17.

švýcarských franků. Tato suma měla sloužit pro případ pokrytí nečekaného odjezdu či vyhoštění daného žadatele ze země.²⁴

1.2 Švýcarská uprchlická politika za druhé světové války

Přiliv židovských uprchlíků se znásobil především s připojením Rakouska ke Třetí říši v březnu 1938 a pogromem známým jako křišťálová noc, který se odehrál v listopadu téhož roku. V letech 1938 a 1939, tedy ještě před začátkem války, tak množství uprchlíků v tranzitní situaci ve Švýcarsku vzrostlo na 10 až 12 000 osob. V této době přestalo být rozlišováno mezi skupinami židovské populace (*Ost-* vs. *Westjuden*). Roku 1938 na konferenci v Évianu Švýcarsko nabídlo, že se stane tranzitní zemí pro vysídlené osoby v Evropě, avšak žádná z evropských zemí nebyla ochotná stát se cílovým zprostředkovatelem azylu pro uprchlíky. Výsledkem snah o společné řešení uprchlické situace v Evropě tak nakonec bylo zpřísnění imigračních opatření. Ve Švýcarsku byla zesílena ostraha hranic a roku 1938 zavedena povinná víza pro osoby vlastníci rakouský pas. Ačkoliv se Heinrich Rothmund vyslovil pro požadování víza od všech německých občanů, švýcarská Spolková rada vyjádřila souhlas s německým návrhem odlišit židovské občany Německa od ostatních označením jejich pasů razítkem „J“. Od té doby byli uprchlíci bez víza na švýcarských hranicích automaticky odmítáni a častokrát vydáváni německé policii.²⁵

Švýcarské hranice byly zcela uzavřeny v období po připojení Rakouska ke Třetí říši (1938) a ve dvou letech následujících konferenci ve Wannsee (1942), kdy začali být Židé deportováni z Francie, Belgie a Nizozemí.²⁶ Ačkoliv bylo zejména v letech 1942 až 1943 zhruba 24 000 židovských uprchlíků odmítnuto u švýcarských hranic či deportováno ze země, přes 22 000 Židů obdrželo mezi lety 1938 až 1944 tranzitní status ve Švýcarsku dle zákona ANAG. Od roku 1940 však z důvodu okupace Francie přestalo být možné po uprchlících s přechodným pobytem požadovat urychlené opuštění Švýcarska do třetích zemí. Švýcarské úřady se tak rozhodly pro internaci majority z těchto transmigrantů, která ve většině případů trvala až do konce války.²⁷

²⁴ Ludi, “More and Less Deserving Refugees: Shifting Priorities in Swiss Asylum Policy from the Interwar Era to the Hungarian Refugee Crisis of 1956,” 586–587.

²⁵ Unabhängige Expertenkommission Schweiz, „Flüchtlinge und Flüchtlingspolitik,“ in *Die Schweiz, der Nationalsozialismus und der Zweite Weltkrieg: Schlussbericht* (Zürich: Pendo Verlag, 2002), 110–111.

²⁶ *Ibid.*, 115–116.

²⁷ Erlanger, “The Politics of ‘Transmigration’: Why Jewish Refugees Had to Leave Switzerland from 1944 to 1954,” 74–75.

1.3 Systém internačních táborů ve Švýcarsku

S nárůstem počtu uprchlíků převzala roku 1942 švýcarská vláda od soukromých židovských i nežidovských organizací zodpovědnost za náklady spjaté s jejich ubytováním. Pravidla pro zacházení s civilními uprchlíky do té doby stanovená vyhláškami policejního vedení byla 12. března 1943 zakotvena v Usnesení Spolkové rady o ubytování uprchlíků (*Der Bundesratsbeschluss vom 12. März 1943 über die Unterbringung von Flüchtlingen*). Práceschopní, zejména zdraví muži ve věku od 20 do 60 let, byli posláni do švýcarských pracovních táborů za účelem doplnění nedostatku pracovních sil při stavbě silnic nebo obdělávání půdy. Ženy vykonávaly zejména práce umožňující chod pracovních táborů pro muže, jako je praní nebo opravování oblečení. Uprchlíkům byla nevýdělečná práce přiřazena bez ohledu na jejich vzdělání nebo zkušenosti. Ženy s malými dětmi do 6 let a starší lidé mohli být ve výjimečných případech na vlastní náklady ubytováni v hotelu, penzionu nebo soukromém bytě, jinak byli internováni v nevyužívaných domech a hotelech, které byly opuštěny z důvodu válkou zapříčiněného kolapsu cestovního ruchu. Ostatní děti byly přechodně svěřovány do péče švýcarským rodinám nebo posílány do speciálních center. Mladiství ve věku 17 až 19 let byli umístěni do speciálních vzdělávacích táborů. Nemocní byli posíláni do nemocnic a sanatorií. Rodiny takto zůstaly rozdělené i po dobu několika let. Dle zmíněného usnesení měli uprchlíci přebývající ve Švýcarsku zakázanou jakoukoliv politickou činnost, veřejné projevy nebo spolupráci s tiskem. Byli také povinováni odevzdat své cennosti do správy k tomu určeným institucím.²⁸

Na konci roku 1943 byly na základě Usnesení o ubytování uprchlíků postupně zřízeny tři typy vojenských táborů pro systematický příjem běženců. Prvním shromaždištěm příchozích byly sběrné tábory. Uprchlíci zde byli zadrženi po dobu maximální tři dnů, dokud nebylo rozhodnuto o jejich přijetí. Internovaní v nich byli zcela odříznuti od okolního světa, přičemž jejich práce spočívala pouze v udržování soběstačnosti podobných zařízení. Na konci války ve Švýcarsku existovalo osm takových táborů. Přijetí uprchlíci byli následně po dobu 21 dní umístěni do karanténních táborů nebo v případě jejich špatného zdravotního stavu do nemocnic pro uprchlíky. V případě velkého množství příchozích migrantů byly některé osoby, jejichž situace nestihla být prozkoumána policií v období jejich pobytu v izolačních zařízeních, umístěny do

²⁸ Carl Ludwig, „II. Teil, Sechster Abschnitt – Die Betreuung der aufgenommenen Flüchtlinge,“ in *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis zur Gegenwart* (Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 1966), 272–280.

přijímacích táborů. Ačkoliv byly zmíněné tábory nevhodné jako dlouhodobé ubytování, uprchlíci v nich často zůstali internováni delší dobu. Začátkem roku 1944 bylo nejvíce civilních uprchlíků ubytováno ve vojenských karanténních a přijímacích táborech, dále v internačních domovech a pracovních táborech, nebo byli policií umístěni ke svým příbuzným či do hotelů a penzionů. Na konci války byli uprchlíci dlouhodobě internováni ve 14 karanténních a 21 přijímacích táborech.²⁹

2 Historický kontext záchranné operace

Terezín-St.Gallen

V letech 1944 a 1945 se velká část Evropy nacházela v absolutním chaosu, jelikož válka zdevastovala jak aglomeraci a infrastrukturu, tak i organizační složky a instituce jednotlivých zemí. Kontinent se vypořádal s nedostatkem potravin a bydlení i s otázkou, jak řešit situaci vysídlených lidí, jelikož výsledkem války byl jeden z nejrozsáhlejších přesunů osob v historii. Pouze v Německu se v roce 1945 nacházelo kolem 17 milionů vysídlených lidí, přičemž přes 8,5 milionu z nich byli přesídlení Němci. Svět byl válkou hluboce poznamenán a ani jejím koncem utrpení lidí neskončilo. Například diskriminace židovské populace, která se vyrovnávala s obrovskými ztrátami a traumatem historicky nejhorší systematické genocidy, pokračovala i po nacistické porážce. Ze 7,5 milionů válku přežilo 1,6 mil. evropských Židů, z nichž bylo 300 000 osob roku 1945 zachráněno Spojenci z koncentračních táborů.³⁰

2.1 Švýcarsko za druhé světové války

V období druhé světové války bylo primárním cílem Švýcarska zachování své neutrality, a tudíž i nezávislosti, jelikož země zůstala po připojení Rakouska ke Třetí říši (1938) a zejména po následném vstupu Itálie do druhé světové války a německé okupaci Francie (1940) v obklíčení mocností Osy. Ačkoliv Švýcarsko do války nikdy přímo zapojeno nebylo, a proto jí bylo postiženo mnohem méně než okolní evropské státy, bylo přesto zasaženo nedostatkem surovin i náhodným bombardováním. Spolkové radě byly uděleny mimořádné pravomoci, které jí umožňovaly v případě nutnosti jednat v nesouladu s ústavou. Ve Švýcarsku byl zaveden přidělový systém a vytvořena komise pro kontrolu cen. Švýcarští občané měli povinnost

²⁹ Ibid., 276–282.

³⁰ Keith Lowe, *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II* (London: Viking, 2012), xiv, 18–20, 27.

absolvovat vojenskou službu, přičemž vojenský výcvik byl zintenzivněn již před začátkem války. Za účelem větší míry soběstačnosti měli občané dle aktuálních vyhlášek povinnost pěstovat plodiny, které odevzdávali státu.³¹

Na začátku války Švýcarsko udržovalo obchodní vztahy jak se Spojenci, tak s mocnostmi Osy. Míra exportu byla v obou případech téměř totožná, ale import ze zemí Osy převažoval import ze západu. Jelikož bylo Švýcarsko na dovozu základních surovin závislé a obchodování se Spojenci se stalo po německé okupaci Francie obtížné, byla země odkázána na obchod s Třetí říší. Z Německa i Itálie byly do Švýcarska dováženy základní suroviny, do zemí bojujících na straně Osy naopak směřoval švýcarský vývoz, který sestával i z vojenského materiálu činícího v letech 1941 až 1944 14 procent celkového švýcarského exportu.³² Rozsáhlou kontroverzi způsobil obchodování Švýcarské národní banky s německým zlatem. Jednalo se o výkup nacistického zlata za švýcarské franky, přičemž celkově převedla Švýcarská národní banka a další soukromé banky do Říšské banky Německa 1,3 miliardy franků. Velké množství svého zlata však nacisté ukořistili Židům, čehož si švýcarské banky byly vědomy. Hodnota, za kterou bylo zmíněné zlato Švýcarskem vykoupeno, činila zhruba 780 milionů franků.³³

Od švýcarské společnosti nebyla vyžadována názorová neutralita, čemuž se většina zdejších obyvatel podřídila, přičemž někteří se otevřeně stavěli proti nacistické a fašistické ideologii. Ze zahraničněpolitických důvodů byla za války zavedena cenzura tisku, protože se švýcarské úřady obávaly, že by otevřený nesouhlas zhoršil švýcarsko-německé vztahy.³⁴ Země se tak k židovské situaci v Evropě stavěla navenek víceméně lhostejně. Švýcarsko bylo v průběhu války obchodním partnerem Třetí říše, v zemi byl již před jejím začátkem rozšířen rasový antisemitismus a tamní imigrační politika otevřeně směřovala proti Židům ze Třetí říše. Evropským židovským uprchlíkům však nezbylo zejména po roce 1940 mnoho jiných možností než žádat o azyl v neutrálním Švýcarsku. Vedle jednotlivých uprchlíků, kteří se pokoušeli překročit švýcarské hranice, dorazili do země v průběhu války také transporty s tzv. výměnnými Židy (*Austauschjuden*), kteří byli předmětem výměnných dohod nacistických funkcionářů.

³¹ Kreis, *Die Schweiz im Zweiten Weltkrieg*, 27–39.

³² *Ibid.*, 73–76, 89–92.

³³ Philippe Marguerat, “German Gold – Allied Gold, 1940-45,” in *Switzerland and the Second World War*, ed. Georg Kreis (London: Frank Cass, 2000), 176–180.

³⁴ Kreis, *Die Schweiz im Zweiten Weltkrieg*, 47–50.

2.2 Transfer vězňů německých koncentračních táborů do Švýcarska v konečné fázi války

Vedle výměn vězňů židovského původu za německé civilní vězně začali nacističtí funkcionáři v pozdější fázi války směřovat životy židovských vězňů za finanční prostředky pro Třetí říši nebo k zajištění svého případného útěku po německé porážce. Další motivací bylo využití případných propouštění za účelem očištění pověsti jednotlivých nacistických funkcionářů a zlepšení světového postavení Německa v případě, že by Berlín válku prohrál. Obchod s *Austauschjuden*, se kterými nacisté nakládali jako s komoditou, probíhal především v Německem okupovaném Nizozemí. Nacisté za udělení povolení k odchodu požadovali od Židů částku 100 000 švýcarských franků. Jelikož byly poplatky vybírány ve švýcarské měně, stali se zprostředkovateli podobných transakcí Švýcaři, jejichž motivací byl vedle poskytnutí pomoci i finanční zisk. Tento výkup židovských obyvatel býval financován buď z majetku, který daní Židé vlastnili v zahraničí, nebo ze zdrojů ve třetích zemích. Za zdroje lze chápat finance známých či příbuzných žijících v zahraničí, kteří byli ochotni zajistit požadovanou částku. Finanční prostředky často nebyly složeny včas, a tak bylo úspěšných pouze několik jednotlivých případů. Spojenci systém vykupování Židů odmítali, jelikož díky němu Německo získávalo rozsáhlé finanční obnosy k pokrytí válečných nákladů.³⁵

V konečné fázi války proběhly mezi Německem a Švýcarskem dvě větší směnné operace s *Austauschjuden*. Předmětem první z nich byli židovští vězni koncentračního tábora Bergen-Belsen, druhou byla akce Terezín-St.Gallen neboli Musy-transport. V prvním případě se jednalo o převoz 1 700 Židů maďarského původu internovaných v koncentračním táboře Bergen-Belsen do Švýcarska. Na jednání o provedení zmíněné záchranné akce se podílel Saly Mayer, evropský zástupce Americko-židovského společného distribučního výboru (*American Jewish Joint Distribution Committee, AJJDC*) ve Švýcarsku, který prosazoval strategii oddálení deportací Židů a stavěl se proti financování chodu Třetí říše prostřednictvím jejich vykupování, a Ross McClelland, americký zástupce Válečné uprchlické rady (*War Refugee Board, WRB*) ve Švýcarsku, který měl na starosti finance poskytované židovskými organizacemi ve Spojených státech na pomoc evropským Židům. Na německé straně se jednání účastnil jeden z velitelů SS Kurt Becher a nacistický zajatec Reszoe Kasztner zastupující maďarsko-židovské

³⁵ Unabhängige Expertenkommission Schweiz, „Lösegelderpressungen und Freikäufe,“ in *Die Schweiz, der Nationalsozialismus und der Zweite Weltkrieg: Schlussbericht* (Zürich: Pendo Verlag, 2002), 164–167.

zájmy. Výkupné bylo v tomto případě financováno samotnými účastníky akce, přičemž dohromady činilo kolem 7 milionů švýcarských franků.³⁶

Akce Kasztner byla precedentem operace Musy, kterou bylo převezeno 1 200 Židů do Švýcarska výměnou za výkupné. Musy-transport byl výsledkem jednání Jean-Marie Musyho, bývalého spolkového prezidenta Švýcarska, s říšským velitelem SS Heinrichem Himmlerem na základě iniciativy ortodoxní židovské rodiny Sternbuchů, kteří za války žili ve švýcarském St.Gallenu. Manželský pár Rachel (známá jako Recha) a Isaac Sternbuchovi a Isaacův bratr Elias byli představiteli organizace *Vaad Ha Hatzalah* (česky „Výbor pro záchranu“) a vedoucími humanitární Asociace pomoci pro židovské uprchlíky v Šanghaji (*Hilfsverein für jüdische Flüchtlinge in Shanghai*), které se s podporou ze Spojených států a Kanady zasazovaly o záchranu ohrožených Židů v Evropě. V rámci jednání se podařilo domluvit převoz Židů z Terezína do švýcarského St.Gallenu na začátku února 1945.³⁷

2.3 KZ Terezín

Ghetto Terezín bylo zřízeno v Protektorátu Čechy a Morava, asi 70 km severozápadně od Prahy, roku 1941 na místě terezínských kasáren v pevnostním městě, které sloužilo v dobách vlády Habsburků jako věznice. Kromě osob rasově definovaných jako Židé z Protektorátu byli v Terezíně postupně vězněni také někteří Židé z Německa, Rakouska, Slovenska, Maďarska, Nizozemí a Dánska. Na konferenci ve Wannsee roku 1942, kdy nacističtí funkcionáři rozhodli o systematickém vyvraždění evropských Židů, bylo ghetto Terezín určeno jako místo pro shromažďování především starších osob židovského původu. Terezín byl rovněž označován jako koncentrační tábor, jelikož se stal tranzitním místem pro židovské vězně před jejich deportací do vyhlazovacích táborů na východě.³⁸

Na začátku roku 1942 bylo z Terezína vystěhováno původní obyvatelstvo. Následně se stal ghettem, v němž se vězni mohli při dodržování přísného řádu o vycházení a navštěvování příbuzných pohybovat volněji než v jiných nacistických táborech. Na podzim 1942 začaly Terezín opouštět transporty především starých osob, které směřovaly na východ, přičemž 26.

³⁶ Ibid.

³⁷ Činili tak i v případě, že bylo nutné uvězněné Židy vykoupit v rozporu s názory výše zmíněného Salyho Mayera viz. Jehuda Bauer, “The Swiss Talks and the Budapest Tragedy,” in *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations 1933-1945* (New Haven: Yale University Press, 1994), 222–225.

³⁸ Christopher R. Browning, “Protectorate of Bohemia and Moravia (Protektorat Böhmen Und Mähren),” *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945, Volume II: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe*, ed. Martin Dean and Mel Hecker, 177–84. Indiana University Press, 2012, dostupné také z: <https://doi.org/10.2307/j.ctt2050wk1>, 180–184.

října byl vypraven první transport do vyhlazovacího tábora Osvětim. Deportace na východ mimo jiné řešily přelidnění ghetta, k němuž došlo v důsledku užívání Terezína jako shromaždiště Židů ze střední Evropy i Nizozemska a Dánska. Kolem poloviny roku 1943 dosáhl počet židovských vězňů v Terezíně přes 40 000. Do konce roku bylo z ghetta do vyhlazovacího tábora Osvětim-Březinka deportováno více než 10 000 vězňů.³⁹

Veliteli Terezína byli postupně Obersturmführeři SS Siegfried Seidl, Anton Burger a Karl Rahm. Vydávali nařízení a příkazy, za jejichž dodržování a plnění byli zodpovědní představitelé terezínských vězňů v tzv. židovské radě starších Jakub Edelstein, Paul Eppstein a Benjamin Murrelstein. Existence rady starších byla užívána nacistickou propagandou, dle které Adolf Hitler Terezín Židům daroval a vězňům si město mohli spravovat sami. Všichni terezínští Židé se však museli řídit pokyny velitelů SS, o kterých byli informováni skrze denní rozkazy od židovské správy.⁴⁰

Na rozdíl od ostatních nacistických koncentračních táborů nebylo ghetto Terezín vzhledem ke svému tranzitnímu charakteru natolik restriktivní, pokud se však nejednalo o jakýkoliv výraz protestu proti nacistickému režimu. Vězni organizovali přednášky a pořádali koncerty a divadelní představení. Umělecká díla vytvořená v Terezíně byla využívána pro nacistickou propagandu. Dvakrát bylo ghetto zkrášleno a upraveno a následně použito pro lživou prezentaci nacistického přístupu k židovským vězňům před delegáty Mezinárodního výboru červeného kříže i pro tvorbu propagandistických filmů, přičemž nejznámějším z nich je *Terezín, dokumentární film z oblasti židovského sídliště* (*Theresienstadt, Ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet*).⁴¹

Prvnímu příjezdu delegace do Terezína v červnu 1944 předcházelo vyprázdnění přeplněného ghetta deportací 7 503 vězňů do Osvětimi. Druhá zinscenovaná prohlídka následovala 6. dubna 1945. Do konce října 1944 bylo do Osvětimi deportováno dalších 18 000 terezínských vězňů, přičemž následně v ghettu zbylo jen přibližně 11 000 osob. V konečné fázi války již z Terezína na východ žádné transporty vypravovány nebyly, jelikož nacisté byli nuceni k ústupu před rudou armádou. V únoru 1945 začala komandatura SS plánovat, jak zahladit stopy po pravdivých terezínských událostech. Byli například povoláni terezínští vězni ke stavbě plynové

³⁹ Chládková, *Terezínské ghetto*, 24–29.

⁴⁰ *Ibid.*, 9–10.

⁴¹ Anna Hájková, “Cultural Life,” in *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt* (Oxford University Press, 2021), 168–175.

komory, jejímž prostřednictvím by se nacisté zbavili zbylých vězňů jakožto svědků života v ghettu. Stavba však byla v důsledku odporu vězňů nakonec zastavena.⁴²

Koncem dubna 1945 do Terezína dorazily transporty neboli „pochody smrti“ ze zrušených koncentračních táborů na území Třetí říše jako byl Bergen-Belsen, Buchenwald nebo Flossenbürg, ze kterých se museli nacisté koncem války stáhnout před spojeneckými armádami. V ghettu bylo internováno přibližně 14 000 nových vězňů, v naprosté většině v tristním fyzickém i psychickém stavu. Kvůli šířícímu se tyfu se celé ghetto ocitlo v polovině května v přísné karanténě. Za pomoci zdravotníků se podařilo asi po měsíci epidemii zastavit, vyžádala si však přes 1 200 životů. Umírali především nově příchozí, ale i původní terezínští vězni a zdravotníci.⁴³ Ghettem do konce války prošlo přibližně 155 000 osob. Kolem 35 000 vězňů zde zemřelo a dalších zhruba 83 000 zahynulo po deportaci do vyhlazovacích táborů na východě.⁴⁴

Účastníci akce Terezín St.-Gallen sestávali z dětí a dospělých, kteří byli v terezínském ghettu vězněni po odlišně dlouhou dobu. Například Helena, jejíž příběh je přiblížen v analytické části práce, v Terezíně strávila 2 roky prací v truhlárně. Petr, druhý ze svědků, jejichž výpověď je analyzována v poslední kapitole, byl do ghetta deportován v září 1942 a žil zde po dobu 2,5 let. Musy-transport opustil Terezín 5. února 1945, tedy v době, kdy již vězni z ghetta nebyli deportováni do Osvětimi, ale do jeho osvobození na začátku května téhož roku chyběly ještě stále celé tři měsíce. Účastníci operace tak byli mimo jiné zachráněni před terezínskou epidemií tyfu.⁴⁵

3 Záchranná operace Terezín-St.Gallen

U zrodu Musy-transportu sehrála důležitou roli ortodoxní židovská rodina Sternbuchů. Rachel a Isaac Sternbuchovi se v roce 1944 obrátili na Musyho, který v průběhu druhé světové války udržoval dobré vztahy s vysoce postavenými nacistickými představiteli. Požádali ho, aby vyjednával s Himmlerem o možném propuštění nacisty vězněných Židů do Spojených států. Musyho oslovili na základě jeho předchozího úspěšného jednání o propuštění židovské rodiny z francouzské nacistické věznice v Clermont-Ferrand do Švýcarska na jaře 1944.⁴⁶ Motivací

⁴² Chládková, *Terezínské ghetto*, 13–15.

⁴³ Anna Hájková, “Medicine and Illness,” in *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt* (Oxford University Press, 2021), 145–148.

⁴⁴ Browning, “Protectorate of Bohemia and Moravia (Protektorat Böhmen Und Mähren),” 180.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Bauer, “The Swiss Talks and the Budapest Tragedy,” 222–225.

k přijetí role prostředníka byla pro Musyho pravděpodobně směsicí snahy o zlepšení pozice nacistického režimu v budoucích poválečných jednáních i očištění pověsti své vlastní osoby, jelikož byl znám svými sympatiemi vůči Třetí říši. V neposlední řadě hrál roli i osobní zisk.⁴⁷

Musy se v Berlíně obratem spojil s generálem SS Walterem Schnellenbergem, který mu sjednal schůzku s Himmlerem. K té došlo v říjnu 1944 ve vlaku cestou z Vratislavi do Vídně a Musy během ní Himmlerovi navrhl zrušit koncentrační tábory, což by podle něj výrazně zlepšilo postavení Německa během poválečných jednání. S tím se mělo pojit propuštění v táborech vězněných Židů a umožnění jejich převozu do Spojených států přes Švýcarsko. Dalším návrhem bylo stejně odůvodněné propuštění všech žen vězněných v táboře Ravensbruck a jednotlivých vězňů z internačních zařízení ve Třetí říši. Musy se Himmlerovi zaručil, že výdaje všech akcí, kterými by bylo propuštěno zhruba půl milionu Židů, by byly hrazeny ze strany Spojených států.⁴⁸

Himmler přistoupil na Musyho návrh osvobození vybraných židovských vězňů z nacistických táborů a dle jejich dohody měly záchranné transporty s bývalými vězni Německo opouštět každé dva týdny. Vlak, který přepravil začátkem února 1945 1 200 terezínských Židů do Švýcarska se však stal první a zároveň poslední z původně plánovaných operací. Důvodem byl konflikt mezi jednotlivými frakcemi SS, v jejichž důsledku byl nakonec o Himmlerových aktivitách informován Hitler, který osvobození Židů z ideologických důvodů odmítal a okamžitě zasáhl proti jejich dalšímu propouštění.⁴⁹ Musy se v dubnu 1945 pokusil pokračovat v jednání, jelikož se s blížící porážkou Německa zvyšovala hrozba, že se nacisté pokusí zcela zničit koncentrační tábory a vyhladit zbylé vězně. Jeho snahy však byly přerušeny koncem války.⁵⁰

3.1 Cesta z Terezína do Švýcarska

Stejně jako v případě akce Kasztner, kterou bylo zachráněno 1 700 maďarských Židů z koncentračního tábora Bergen-Belsen, bylo výkupné za terezínské vězně financováno Židy. Propuštění účastníků akce Terezín-St.Gallen bylo pokryto ze sbírkové kampaně s příspěvkem

⁴⁷ Unabhängige Expertenkommission Schweiz, „Lösegelderpressungen und Freikäufe,“ 166–167.

⁴⁸ Lewin, „Attempts at Rescuing European Jews with the Help of Polish Diplomatic Missions during World War II pt. 1,“ 15.

⁴⁹ Bauer, „The Swiss Talks and the Budapest Tragedy,“ 231.

⁵⁰ Lewin, „Attempts at Rescuing European Jews with the Help of Polish Diplomatic Missions during World War II pt. 1,“ 19–21.

ze Spojených států v hodnotě 5 milionů švýcarských franků.⁵¹ Po zajištění zálohy milionu franků ve švýcarské bance zprostředkoval Schnellenberg druhé jednání mezi Musym a Himmlerem ve Schwarzwald, po němž bylo osvobozeno několik konkrétních osob z koncentračních táborů a bezprodleně vypraveno 1 200 terezínských vězňů do Švýcarska. Musyho úkolem bylo získat povolení k provedení akce od švýcarských úřadů a zajistit ubytování účastníků záchranné akce ve Švýcarsku, dokud nebudou moci pokračovat do třetích zemí.⁵²

Členové terezínské rady starších dostali od velitele ghetta *Obersturmführera* Karla Rahma za úkol sestavit seznam účastníků Musy-transportu a terezínští vězni byli informováni o možnosti dobrovolného přihlášení. Původní kritéria pro výběr byla, aby účastníci neměli žádné příbuzné, kteří zemřeli v Terezíně nebo byli deportováni do Osvětimi, dále tyto osoby nesměly být veřejně známé nebo zastávat důležité postavení v ghettu. Vybraní byli předvoláni do administrativní budovy, kde měli potvrdit svou účast. Mnoho lidí ji odmítlo, jelikož se obávalo, že cílem vlaku bude místo Švýcarska vyhlazovací tábor. Vězni, kteří úspěšně prošli 4. února 1945 Rahmovou závěrečnou kontrolou, byli následně posláni do části kasáren zvané „šlojska“ určené pro shromáždění před transportem. Zde účastníci zůstali do dalšího dne.⁵³

Vlak směřující do Švýcarska opustil Terezín odpoledne 5. února 1945 po závěrečném proslovu Rahma, v němž vězně vyzval, aby o ghettu mluvili vybíravě, a přikázal jim, aby po příjezdu do Švýcarska poslali zpět do Terezína speciálně vystavené pohlednice s potvrzením o tom, že s nimi bylo nacisty po dobu cesty dobře zacházeno. Cesta válkou zničenou Evropou vedla skrz Cheb a Norimberk do Augšpurku. Dále cestovali do Petershausenu, kde ve vlaku strávili noc. Německo-švýcarské hranice překročili 7. února dopoledne. V Kreuzlingenu účastníky převzala švýcarská armáda za přítomnosti Červeného kříže a místních obyvatelů. Týž den dorazili již švýcarskými vlaky na nádraží St.Fiden, a poté pokračovali pěšky do 1,2 kilometru vzdálené budovy školy Hadwig, ve které bylo zřízeno karanténní centrum. Pro příchozí zde byla uspořádána děkovaná bohoslužba a záchránění byli přijati Salym Mayerem, evropským zástupcem Americko-židovského společného distribučního výboru ve Švýcarsku.⁵⁴

⁵¹ Unabhängige Expertenkommission Schweiz, „Lösegelderpressungen und Freikäufe,“ 166.

⁵² Lewin, „Attempts at Rescuing European Jews with the Help of Polish Diplomatic Missions during World War II pt. 1,“ 18.

⁵³ Catrina Schmidt, „Der Zug in die Freiheit“ (Magisterarbeit, Pädagogische Hochschule St. Gallen, 2017), 48–50.

⁵⁴ Metzger und Gunzenreiner, *Ausstellungsdokumentation „Flüchtlinge im Hadwig,“* 17–21.

Příloha č.1: Fotografie účastníků akce Terezín-St.Gallen po jejich příjezdu do Švýcarska v budově školy Hadwig.

3.2 Život účastníků Musy-transportu ve Švýcarských uprchlických táborech

Švýcarská rada se o provedení akce Terezín-St.Gallen dověděla až 6. února 1945, tedy den před příjezdem transportu, když Musy o příjezdu 1 200 Židů informoval Eduarda von Steigera, švýcarského spolkového prezidenta, a švýcarského ministra spravedlnosti a policie.⁵⁵ Bývalí vězni byli po příjezdu do St.Gallenu a přijetí ve školní budově Hadwig podrobeni evidenci a hygienické prohlídce, mohli se osprchovat a bylo jim vypráno oblečení. Následně byli ubytováni ve školních učebnách, kde pro ně byly připraveny slamníky. Ve školní budově přebývali v karanténě nejdéle do 15. února, poté byli dle švýcarského systému postupně po menších skupinách posíláni do karanténních táborů, které byly zřízené v opuštěných továrnách a hotelech. Zhruba 500 ze zachráněných bylo přemístěno do tábora v budově bývalé tkalcovny v Adliswilu, 200 do opuštěného hotelu Belmont v Montreaux, přibližně 400 z nich bylo ubytováno v podobném hotelu v Les Avants a zbylých 100 účastníků, kteří pocházeli z ortodoxních židovských rodin, bylo posláno do tábora Tour Haldimand u Lausanne.⁵⁶

⁵⁵ Metzger und Gunzenreiner, *Ausstellungsdokumentation „Flüchtlinge im Hadwig“*, 11.

⁵⁶ *Ibid.*, 21–25.

Příloha č.2: Fotografie účastníků akce Terezín-St.Gallen po jejich příjezdu do Švýcarska v budově školy Hadwig.

Účastníci akce Terezín-St.Gallen získali ve většině případů dle zákona ANAG stejně jako ostatní uprchlíci ve Švýcarsku pouze přechodné povolení pobytu, což vedlo k tomu, že byli po konci války jakožto vysídlené osoby odkázáni na pomoc od mezinárodních organizací. Členové správy Spojených národů pro pomoc a obnovu (UNRRA) se snažili švýcarské úřady přesvědčit, aby Židům, kteří již na území Švýcarska žili, udělily povolení k dlouhodobému pobytu, ale setkali se s neúspěchem. Do konce 40. let tak většina těchto uprchlíků zemi opustila. Zůstali zde pouze ti, kteří podstupovali léčbu v místních sanatoriích a lázních.⁵⁷

V případě akce Terezín-St.Gallen za budoucnost zachráněných Židů ručily Spojené státy, které měly v plánu uprchlíky z terezínského ghetta a Bergen-Belsenu nejprve internovat ve svém uprchlickém táboře ve městě Philippeville na severu Afriky, což se setkalo s obecným nesouhlasem účastníků obou operací. Němečtí a rakouští účastníci Musy-transportu preferovali emigraci do Spojených států, Palestiny, případně i západní Evropy, kde měli příbuzné. Židé, kteří pocházeli z Československa a Nizozemí upřednostňovali repatriaci. Několika účastníkům

⁵⁷ Carl Ludwig, „III. Teil, Zweiter Abschnitt – Die Maßnahmen gegenüber den in der Schweiz anwesenden Flüchtlingen,“ in *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis zur Gegenwart* (Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 1966), 330–337.

byl pro jejich stáří a zdraví umožněn dlouhodobý pobyt ve Švýcarsku pod podmínkou, že museli mít v zemi příbuzné, kteří by byli ochotni se o ně postarat.⁵⁸

Většina terezínských Židů, která byla Musy-transportem do Švýcarska dopravena 7. února 1945, tak krátce po konci války zemi opustila. Vězni se rozhodli buď pro repatriaci nebo pokračovali za svými příbuznými do třetích zemí. Ve Švýcarsku byli po přijetí v přechodném karanténním centru v budově školy Hadwig internováni v několika uprchlických táborech zřízených v nevyužitých budovách bývalých ubytovacích zařízení a továrny. Měli prostor pro osobní hygienu a jídlo i lékařskou pomoc. V těchto táborech byli hlídáni členy švýcarské armády a v prvních měsících pobytu je mohli opustit pouze pod dozorem, přičemž nesměli vykonávat výdělečnou pracovní činnost ani se vzdělávat.

4 Svědectví vybraných účastníků operace

Terezín-St.Gallen

Informace o průběhu záchranné akce Terezín-St.Gallen jsou dochovány v audiovizuálních svědectvích účastníků akce, archivních dokumentech i memoárech. Níže jsou zkoumány výpovědi dvou z účastníků Musy-transportu. Pamětníci byli vybíráni na základě čtyř kritérií. Prvním byl věk svědků, a sice, aby byli v době cesty do Švýcarska alespoň starší deseti let (narození před rokem 1935), a byli tak schopni identifikovat detaily a reflektovat vlastní pocity ze záchranné akce. S tím souvisí i snaha najít pamětníky, kteří by nepopisovali pouze život v Terezíně a průběh osvobozovací kampaně, ale i podobu života ve švýcarských uprchlických táborech. Dále měli být vybráni svědci, kteří byli ve Švýcarsku internováni ve stejných zařízeních, a jejichž repatriace probíhala podobně. Posledním kritériem pro výběr byla dostupnost nahrávky v anglickém a českém jazyce, jelikož neovládám nizozemštinu.

Pro svou případovou studii jsem nakonec zvolila Helenu Kovanicovou a Petra Fialu, tedy ženu a muže, kteří oba pocházeli z Československa, byli umístěni ve stejných uprchlických táborech a ze Švýcarska se následně vrátili stejným způsobem zpět do vlasti. Heleně bylo v době odjezdu do Švýcarska 20 let, Petrovi bylo 14 let. Prostřednictvím popisu předválečné situace i života v Terezíně obou účastníků a detailní analýzy jejich vzpomínek a pocitů z osvobozující operace a následného pobytu v uprchlických táborech ve Švýcarsku se práce snaží zodpovědět výzkumnou otázku, zda byla akce Terezín-St.Gallen osvobozující operací či zda byla nástrojem

⁵⁸ Schmidt, „Der Zug in die Freiheit,“ 60–61.

aktérů pro dosažení vlastních cílů.

4.1 Helena Kovanicová

Helena Kovanicová, rozená Munková, se narodila 13. července 1924 v Praze do asimilované židovské rodiny. V domácnosti, která se skládala z její matky Olgy, otce Adolfa, o čtyři roky mladšího bratra Viktora a o osm let mladšího bratra Jiřího, mluvili pouze česky a neslavili židovské svátky. Do synagogy chodila spíše pouze v souvislosti s výukou náboženství. Té se účastnila, aby doplnila počet dětí z Brandýsu a okolí, kterých muselo být pro otevření třídy deset. Vyrůstala v Brandýse nad Labem, kam se její rodina přestěhovala poté, co zde Helenin otec převzal advokátní kancelář po svém tchánovi. Navštěvovala obecnou školu a poté státní reálné gymnázium. Ve svém svědectví Helena vzpomíná na rok 1938, kdy si začala všimát výhrůžek a provokací od členů Hitlerjugend a účastnila se protestních akcí, během nichž chodila v průvodech s československými vlajkami.⁵⁹

Příloha č.3: Fotografie Heleny Kovanicové roz. Munkové pořízena roku 1945 ve Švýcarsku za účelem vystavení průkazu o totožnosti uprchlíka.

4.1.1 Helenin život během druhé světové války

Advokátní kancelář Helenina otce byla po začátku války zabavena Němci a její rodina byla zanechána s pouhým životním minimem, přičemž byla nucena postupně odevzdávat svůj majetek. Helena musela opustit školu a od léta 1942 byla zaměstnána u lesní správy. Dle jejích

⁵⁹ UCS Shoah Foundation, Visual History Archive, "Interview 18171," rozhovor Evy Benešové s Helenou Kovanicovou roz. Munkovou, 2. srpen 1996, tape 1, 02:02 – 11:58, dostupné z: <https://vha.usc.edu/testimony/18171>.

vzpomínek se jednalo o velice náročnou práci, ale nadřizení se k ní i její rodině chovali hezky: „*všichni k nám byli strašně hodní, někdo nám přinesl třeba i buchty, tak my jsme pochopitelně měli strašně málo potravinových lístků, neměli jsme na maso, na zeleninu, na mléko. Měli jsme jen to nejnnutnější, chleba...*“⁶⁰ Dne 16. ledna 1943 byla s matkou, otcem a bratry deportována do Terezína.⁶¹ V táboře byla rodina rozdělena a po příjezdu byla Helena s matkou a mladším z bratrů nucena spát na zemi mezi třípatrovými kavalcí na pytlích s oblečením, které si přivezli z domova, jelikož počet vězňů v ghettu v té době výrazně převyšoval jeho kapacitu. Mnoho vězňů bylo proto v tomto období z Terezína deportováno do vyhlazovacích táborů na východě.⁶²

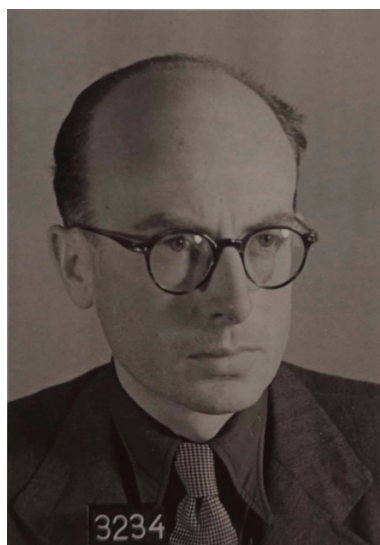
Helena po příjezdu nenastoupila do práce, jelikož se léčila s hepatitidou, kterou onemocněla ještě před odjezdem z domova. Po uzdravení jí byla stejně jako jejímu otci a staršímu z bratrů přiřazena práce v truhlárně, která obnášela především výjezdy po ghettu a stavbu kavalců. Dále se v truhlárně vyráběly latríny, rakve nebo dřeváky. Jelikož zde vězni pracovali manuálně, bylo jim přidělováno více potravin než ostatním, přesto se jednalo o nedostatečné množství. Později byla Helena přestěhována do nově vystavěných baráků za budovou bývalého Sokola Terezín. Zde se vězni, jako i ve zbytku ghetta, potýkali se štěnicemi a infekčními nemocemi: „*já jsem potom dostala vyrážku na nohou i na ruku a šla jsem tam k doktorovi, a ten mi řekl, že je to od blech. A pak mi začali různé terezínské choroby jako impetigo... Taky jsem tam dostala vši do vlasů. Těch šatních jsme se strašně báli, protože se říkalo, že přenášejí tyfus.*“ Ve stejné době se v truhlárně seznámila se svým budoucím manželem, Rudolfem Kovanicem.⁶³

⁶⁰ Ibid., 15:14 – 29:52.

⁶¹ Památník Terezín – Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, Databáze terezínských vězňů a osob deportovaných do ghetta Łódź, Minsk a do pracovního tábora Ujazdów, informace k osobám Helena Munková-Kovanicová (nar. 1924, Praha), Adolf Munk (nar. 1887, Přívory), Olga Munková (nar. 1897, Brandýs nad Labem), Viktor Munk (nar. 1928, Praha) a Jirí Munk (nar. 1932, Praha), dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/database>.

⁶² “Interview 18171,” rozhovor Evy Benešové s Helenou Kovanicovou roz. Munkovou, tape 1, 15:14 – 29:52.

⁶³ “Interview 18171,” rozhovor Evy Benešové s Helenou Kovanicovou roz. Munkovou, tape 2, 02:12 – 14:05.

Příloha č.4: Fotografie Rudolfa Kovanice pořízena roku 1945 ve Švýcarsku za účelem vystavení průkazu o totožnosti uprchlíka.

Helena popisuje hrůzu, kterou měli všichni terezínští vězni z transportů na východ. I ona byla 18. května 1944 s celou svou rodinou zařazena do jednoho z nich. Rudolf, který přijel do Terezína jedním z prvních dvou transportů na začátku války, a tudíž byl chráněn před deportací na východ, se do transportu přihlásil dobrovolně, aby s Helenou mohl zůstat.⁶⁴ Terezínští vězni měli možnost podat židovské samosprávě ghetta petici o vyřazení z transportu nebo se touto cestou naopak k deportaci dodatečně přihlásit, aby nebyli odděleni od svých blízkých. Vězni většinou žádali o výjimku až po předvolání k transportu, někteří však petici podávali preventivně. V žádostech vězni pro vyřazení z transportů nejčastěji argumentovali důležitostí práce, kterou v ghettu vykonávali, rodinnými důvody, zásluhami během první světové války, nemocí a příliš vysokým nebo naopak nízkým věkem či smíšeným původem.⁶⁵

Helena s Rudolfem oznámili plánované manželství, načež byli i s celou Heleninou rodinou z transportu vyřazeni: „*přišel nějaký rabín, který nás oddal, a hlavně se nás ještě zeptal, jestli máme cukr, takže nás oddal za cukr, za ten pytlíček cukru. A tak jsem byla vdaná.*“⁶⁶ Starší z Heleniných bratrů byl 29. září 1944 deportován do Osvětimi a její otec ho následoval 1. října téhož roku.⁶⁷ V táboře zbylo v posledních měsících války pouze asi 11 000 vězňů, jelikož jen

⁶⁴ Terezínské ghetto bylo vybudováno mladými muži, kteří byli deportováni z Prahy do Terezína koncem roku 1941 transporty značenými Ak I a Ak II (*Aufbaukommando*) viz. Chládková, *Terezínské ghetto*, 24.

⁶⁵ Anna Hájková, “Transports from Terezín to the East,” in *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt* (Oxford University Press, 2021), 214–215.

⁶⁶ “Interview 18171,” rozhovor Evy Benešové s Helenou Kovanicovou roz. Munkovou, tape 2, 18:36 – 27:00.

⁶⁷ Databáze terezínských vězňů a osob deportovaných do ghetta Łódź, Minsk a do pracovního tábora Ujazdów, informace k osobám Adolf Munk (nar. 1887, Přívory) a Viktor Munk (nar. 1928, Praha).

ve druhé polovině roku 1944 bylo na východ deportováno kolem 25 000 osob.⁶⁸ Helena byla v posledních měsících svého uvěznění v ghettu přeřazena k práci v zemědělství, kde byla v té době největší poptávka po pracovnících. Jednalo se o těžkou práci, kterou často vykonávaly mladé ženy. Živily celé své rodiny, jelikož měly přístup k většímu množství jídla. Někdy do ghetta pašovaly i vzácné potraviny jako čerstvé ovoce nebo zeleninu.⁶⁹

4.1.2 Heleniny vzpomínky na průběh operace Terezín-St.Gallen

Helena s jejím manželem obdrželi do transportu do Švýcarska předvolání a rozhodli se odjet, ačkoliv mezi terezínskými vězni kolovaly zprávy, že cílem transportu není bezpečí, ale vyhlazovací tábor. Ghetto opustili 5. února 1945,⁷⁰ k jejich překvapení v klasickém osobním vlaku namísto nákladního. Helena popisuje scenerie válkou zničeného Německa: „*viděli jsme roztráskané Německo, jak jsme jeli. Stáli jsme v Norimberku, kde jsme nesměli vůbec otevřít okno, dveře, nic.*“ Po noci strávené ve vlaku na švýcarských hranicích byli další ráno účastníci záchranné akce informováni německými dozorčími, že je „vůdce propustil.“ Bylo jim nařízeno, aby se upravili, a aby se muži oholili. Po překročení hranic byli cestující přemístěni do čistého vlaku a převezeni do St.Gallenu, kde dle Heleniných vzpomínek strávili v budově školy Hadwig přibližně dva týdny v karanténě.⁷¹

Osvobození Židé byli následně převezeni do uprchlického tábora Adliswil blízko Curychu zřízeného v prázdné továrně, v níž spali ženy a muži odděleně ve dvou sálech na pryčnách. Hlíдали je švýcarští vojáci, kteří se k nim dle Heleniny výpovědi nechovali přívětivě a osvobozeným připomínali dozorce z Terezína: „*nám to pořád připadalo jako Němci trochu. Hned nám řekli, že nás tam nechtějí, že chtějí abychom odjeli někam do Tunisu nebo Alžíru, že tam mají uprchlíků moc a jsou země, která je odkázaná na dovoz potravin.*“ Helena popisuje, že v uprchlickém táboře nebylo moc jídla, osvobození byli opět v karanténě a neměli tudíž možnost volného pohybu. Práce pro muže sestávala ve sběru dříví za doprovodu švýcarských vojáků, pro ženy v loupání brambor. Účastníci akce Musy si svobodu představovali jinak než jako dlouhodobou internaci v uprchlických táborech. Zároveň však byli vděční za záchranu

⁶⁸ Chládková, *Terezínské ghetto*, 28.

⁶⁹ Anna Hájková, “The Age of Pearl Barley: Food and Hunger,” in *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt* (Oxford University Press, 2021), 108.

⁷⁰ Schweizerisches Bundesarchiv, Bestand: E 4264 (-) 1985/196, Dossier-Nr.: 32299, Grenzdaten 06. 02. 1945 – 1946, Dokumente zur Person Helena Kowitz.

⁷¹ “Interview 18171,” rozhovor Evy Benešové s Helenou Kovanicovou roz. Munkovou, tape 3, 00:15 – 04:23.

před terezínskými životními podmínkami a Švýcarskem poskytované bezpečí.⁷²

4.1.3 Helenin život ve švýcarských uprchlických táborech

Helenina a Rudolfova situace se v Adliswilu postupně zlepšovala. Uprchlíkům bylo umožněno jednou měsíčně tábor opustit. Helena s Rudolfem navštívili Curych a později i Lucernské jezero. V interview Helena líčí, že cestou do města šli pěšky a zpět jeli vlakem: „*dokonce jsme tam byli i jednou v biografu a viděli jsme nějaký anglický válečný film... vím, že jsme se tam šli najíst, že jsem se tam rozbrečela v restauraci.*“ Ačkoliv se situace uprchlíků během pobytu v Adliswilu výrazně zlepšila, mnoho z nich stále trpělo chorobami, které si přivezli z Terezína nebo se jimi nakazili od ostatních zachráněných vězňů. Helena onemocněla třikrát erysipélem v nosní dutině. Byla jí však poskytnuta dostatečná lékařská pomoc z Curychu.⁷³

Helena s Rudolfem i dalšími z účastníků akce Musy byli na konci dubna přemístěni do tábora Les Avants v Montreux zřízeného ve starém hotelu: „*to se říkalo, že to byl penzionát pro dívky z dobrých a bohatých rodin, vždycky byly bez nábytku, se slamníky... Bylo to v horách a bylo tam nádherně, kvetla tam narcisová pole...*“ Ačkoliv se v tomto období již směli volně pohybovat, švýcarští vojáci s nimi nezacházeli jako se svobodnými lidmi. Příkladem je situace, kdy bylo uprchlíkům 5. května 1945 zakázáno poslouchat rozhlasové volání Prahy o pomoc: „*ti vojáci, co nás hlídali, nám to nedovolili poslouchat. Prostě jsme museli v deset hodin zavřít rádia a konec.*“ Dle Heleniny výpovědi poslal někdo z účastníků záchranné operace zprávu o tomto incidentu do švýcarských novin. To vedlo k přemístění obyvatel Les Avants do Caux sur Montreaux, odkud měli uprchlíci dle Heleny výhled na Ženevské jezero.⁷⁴

Dle oficiálního dotazníku oddělení spolkového ministerstva spravedlnosti a policie Švýcarska ze 20. března 1945, kdy byli manželé Kovanicovi ubytováni v uprchlickém táboře Adliswil, zůstala Helena v karanténním centru St.Gallen týden od 7. do 14. února 1945. V Adliswilu následně strávila dle tzv. doprovodného hygienického dokladu pro uprchlíky a internované osoby období od 15. února do 23. dubna 1945. Následující měsíc pokračovala do uprchlického tábora Les Avants a nakonec byla do 2. července umístěna v uprchlickém centru Caux sur Montreux.⁷⁵

⁷² Ibid., 04:30 – 05:50.

⁷³ Ibid., 05:52 – 8:39.

⁷⁴ Ibid., 08:41 – 11:40.

⁷⁵ Schweizerisches Bundesarchiv, Dokumente zur Person Helena Kowanitz.

4.1.4 Helenin návrat ze Švýcarska

Rudolf byl začátkem května 1945 kontaktován příbuznými z Chicaga, kteří našli jeho jméno na seznamu zachráněných a poslali mu ze Spojených států 25 dolarů, které byly Rudolfovi vyplaceny prostřednictvím Asociace švýcarské židovské pomoci uprchlíkům v Curychu.⁷⁶ Za tento finanční obnos si Rudolf koupil hodinky a Helena boty. Ačkoliv měl Rudolf příbuzné ve Spojených státech, chtěl se s Helenou vrátit zpět do Československa: „*my jsme pořád chtěli co nejdřív domů. Oni říkali, že kdyby tam někdo chtěl zůstat a nevrátit se, tak že tam muži mohou pracovat jedině v lese, a ženy jedině jako služebné v domácnosti... Ale bylo tam hodně lidí, kteří měli příbuzné v cizině, tak se někteří už vůbec nevrátili.*“⁷⁷

Dle dopisu velitele policejního oddělení ve Švýcarsku adresovaného Asociaci švýcarských židovských pomocníků uprchlíkům Helena opustila Švýcarsko 2. července 1945.⁷⁸ Po návratu do Prahy Helena a Rudolf přenocovali na Pankráci ve školní budově určené ke shromažďování navracejících se uprchlíků a lidí bez domova. Poté bydleli u Rudolfova bratra. Helena se v Praze následně shledala se svou matkou a mladším z bratrů, kteří zůstali do konce války v Terezíně. Později se jim podařilo najít i staršího z bratrů, který přežil internaci v koncentračních táborech Osvětim i Dachau.⁷⁹ Helenina matka se bez manžela, který v Osvětimi zahynul,⁸⁰ do rodinného domu v Brandýse vrátit nechtěla. Celá rodina tak zůstala ve třípokojovém pražském bytě, který jim přenechal Rudolfův přítel.⁸¹

Helena byla ve věku 18 let deportována z Mladé Boleslavi do Terezína, kde strávila 2 roky prací v truhlárně. V Terezíně trpěla různými nemocemi, které byly u vězňů rozšířeny, i neustálým strachem o životy svých blízkých a z transportů na východ. Do Švýcarska odjela se svým manželem Rudolfem, když jí bylo 20 let. Helena si skutečnosti, že byla vybrána jako účastnice akce Musy, velice vážila, ale pobyt v tamních uprchlických táborech se lišil od jejího vnímání svobody. Z její výpovědi vyplývá, že byla vděčná za Švýcarskem poskytované bezpečí, ale zároveň toužila po návratu k normálnímu životu, ve kterém by mohla s Rudolfem

⁷⁶ Schweizerisches Bundesarchiv, Bestand: E 4264 (-) 1985/196, Dossier-Nr.: 32299, Grenzdaten 06. 02. 1945 – 1946, Dokumente zur Person Rudolf Kowanitz.

⁷⁷ “Interview 18171,” rozhovor Evy Benešové s Helenou Kovanicovou roz. Munkovou, tape 3, 11:57 – 16:45.

⁷⁸ Schweizerisches Bundesarchiv, Dokumente zur Person Helena Kowanitz.

⁷⁹ Památník Terezín – Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob, Databáze vězňů z českých zemí v koncentračním táboře Dachau, informace k osobě Viktor Munk (nar. 1928, Praha), dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/prisoner/da-munk-viktor>.

⁸⁰ Databáze terezínských vězňů a osob deportovaných do ghatt Łódź, Minsk a do pracovního tábora Ujazdów, informace k osobě Adolf Munk (nar. 1887, Přívory).

⁸¹ “Interview 18171,” rozhovor Evy Benešové s Helenou Kovanicovou roz. Munkovou, tape 3, 16:59 – 21:14.

žít mimo uprchlický tábor a pracovat. Ve Švýcarsku však byla internována bez jakékoliv jistoty ohledně svého budoucího života, nevěděla, kdy bude moct zemi opustit. Zároveň měla z repatriace obavy, protože její rodina ztratila za války veškerý majetek, a Helena nevěděla, zda se má kam vrátit. V období, kdy byla internována ve Švýcarsku, také neznala osud svých blízkých. Do Prahy se nakonec s manželem vrátila po čtyřměsíčním pobytu ve švýcarských uprchlických táborech, když jí bylo téměř 21 let. Za války přišla o otce i veškeré životní jistoty, a s traumatem se společně se zbytkem své rodiny vyrovnávala po celý svůj následující život.

4.2 Petr Fiala

Petr Fiala se narodil v Praze 4. května 1930 do židovské rodiny. Do roku 1938 žil s matkou Kateřinou, otcem Karlem a o dva roky mladší sestrou Renatou v pronajatém bytě. Petrovi rodiče se však v té době rozvedli a matka se s dětmi odstěhovala ke svým rodičům, Anně a Karlu Pollakovým, kteří bydleli ve stejné ulici. Petr si vzpomíná, že měl s prarodiči velice hezký vztah: „*dědeček nám se sestrou vyprávěl každý den před spaním pohádky a babička vytvářela v domě takovou vřelou atmosféru... bylo to po citové stránce zlepšením oproti bývalému domovu, léčilo to naše duše.*“ Vybavuje si, že v dětství s rodinou navštěvoval synagogu, dle židovského náboženství ale plně vychováván nebyl. Svůj židovský původ si začal plně uvědomovat po německé okupaci Československa, když se začal více stýkat s ostatními židovskými rodinami.⁸² Petrovi prarodiče byli deportováni roku 27. července 1942 do Terezína a o měsíc později do Rigy, kde oba zemřeli.⁸³

⁸² UCS Shoah Foundation, Visual History Archive, “Interview 26088,” interview with Petr Fiala by Edward Lessing, February 14, 1997, tape 1, 01:40 – 16:00, dostupné z: <https://vha.usc.edu/testimony/26088>.

⁸³ Databáze terezínských vězňů a osob deportovaných do ghatt Łódź, Minsk a do pracovního tábora Ujazdów, informace k osobám Anna Pollaková (nar. 8. srpna 1885) a Karel Pollak (nar. 2. července 1881).

Příloha č.5: Fotografie Petra Fialy pořízena roku 1945 ve Švýcarsku za účelem vystavení průkazu o totožnosti uprchlíka.

4.2.1 Petrův život během druhé světové války

Petr byl do Terezína deportován s matkou a sestrou 8. září 1942.⁸⁴ Po příjezdu byla rodina rozdělena, on byl poslán do chlapeckého dětského domova a jeho sestra do dívčího. V ghettu se nacházely dětské domovy (*Kinderheim*), které byly rozdělené podle věku a pohlaví, přičemž v každém z nich bylo ubytováno 20 až 30 dětí. Domovy byly vedené vychovateli, kteří se v nich i přes nacistický zákaz snažili vyučovat základní školní předměty. Jedinou oficiálně povolenou formou výuky byly hodiny kreslení. Dále byly děti zaměstnávány sportovními soutěžemi, hraním divadla nebo předčítáním pohádek.⁸⁵

Petr Terezín popisuje jako velice špinavé a uspěchané místo. V prvních měsících svého pobytu byl společně s dalšími dětmi vyučován mladými židovskými vězni a účastnil se i příprav divadelních představení. Matku a sestru směl téměř denně krátce navštěvovat. Petr vzpomíná na nedostatek jídla: „*občas tam byly kousky masa a každý pro ně pospíchal, ale také si pamatuji, že občas jsme dostávali konzervy s paštikou... Ty konzervy byly ale většinou staré a já jsem z jedné z nich dostal žloutenku.*“ Později se stal ve svých třinácti letech učedníkem elektrikáře. Petr říká, že se pro práci rozhodl, protože doufal, že mu vědomosti dopomohou k většímu bezpečí v budoucnosti. Jeho motivací byl rovněž speciální pas pro vězně, kteří se k vykonávání své práce museli pohybovat po táboře, což bylo ostatním zakázáno.⁸⁶

⁸⁴ Ibid., informace k osobám Petr Fiala (nar. 1930), Renata Kitty Fiallová (nar. 1932), Kateřina Fiallová (nar. 1908).

⁸⁵ Chládková, *Terezínské ghetto*, 13.

⁸⁶ “Interview 26088,” interview with Petr Fiala by Edward Lessing, tape 2, 00:26 – 22:15.

Petrova matka byla pro svůj umělecký talent přerazena do malířské dílny, v níž se věnovala zejména malování miniatur pro členy SS, kteří Terezín navštěvovali. Měla tak v ghettu privilegované zaměstnání, které bylo spojeno s výhodami v podobě větších porcí jídla, které matka schovávala pro Petra a jeho sestru.⁸⁷ Mállokterí vězni s uměleckým nadáním však vykonávali zaměstnání ve svém oboru. Většina byla umělecky činná pouze ve svém omezeném volném čase a nadaní malíři někdy pracovali v grafické dílně, kde pro správu ghetta vytvářeli technické nákresy. Mnozí umělci realisticky zobrazovali život v Terezíně, za což byli po přistižení nacistickými veliteli trestáni deportací na východ.⁸⁸

Petr stejně jako Helena vzpomíná na obávané transporty do vyhlazovacích táborů, které Terezín pravidelně opouštěly. Tvrdí, že byl sám několikrát zařazen do seznamu náhradníků, k jeho deportaci ale nikdy nedošlo.⁸⁹ Petr říká, že v životě terezínských vězňů hrály velkou roli různé zvěsti, které tábořem neustále kolovaly. Popisuje situaci, když Terezínem v listopadu roku 1944 projížděl transport polských židovských dětí, které měli být údajně osvobozeny a převezeny do Švédska. V ghettu byli vyžádáni dobrovolníci, kteří by se o tyto děti postarali a doprovodili je do destinace. Několik vězňů se přihlásilo a s dětmi odjelo. V lednu roku 1945 však začaly po Terezíně kolovat informace o tom, že cílem zmíněného transportu se nakonec stala Osvětim. Po válce Petr zjistil, že tato zvěst byla pravdivá.⁹⁰ Jednalo se o transport s 1 260 dětmi ze zrušeného bělostockého ghetta, který dorazil do Terezína koncem léta 1944. Společně s 53 terezínskými ošetřovateli měl být vyměněn za německé zajatce, jeho cílem se však staly osvětimské plynové komory.⁹¹

4.2.2 Petrovy vzpomínky na průběh operace Terezín-St.Gallen

O plánovaném transportu do Švýcarska se Petr ze zmíněných fám a zvěstí dověděl v lednu 1945. V táboře se proslýchalo, že by účast tentokrát neměla být povinná, ale pouze dobrovolná. Oproti ostatním transportům dobrovolníci nebyli posláni na obvyklé shromaždiště, ale do administrativní budovy. Petr popisuje, že úkolem asi 6 000 předvolaných vězňů bylo vyplnit dotazníky ohledně svého zdraví, rodinných vztahů v Terezíně a příbuzných ve třetích zemích. Petrova matka k situaci přistupovala velice opatrně, zejména kvůli zprávám o osudu zmíněného transportu do Švédska: „*poslouchali jsme všechny ty zvěsti, které tvrdili, že se vlak opravdu*

⁸⁷ “Interview 26088,” interview with Petr Fiala by Edward Lessing, tape 3, 11:40 – 17:42.

⁸⁸ Anna Hájková, “Cultural Life,” 182.

⁸⁹ “Interview 26088,” interview with Petr Fiala by Edward Lessing, tape 3, 20:30 – 28:23.

⁹⁰ “Interview 26088,” interview with Petr Fiala by Edward Lessing, tape 4, 01:05 – 4:45.

⁹¹ Chládková, *Terezínské ghetto*, 24–29.

*chystá do Švýcarska... Pak přijel na nádraží vlak, a bylo to poprvé v Terezíně za Hitlera, co jsme viděli osobní vlak... Rozhodli jsme se, že pojedeme...*⁹²

Dle Petra mnozí účast na akci Musy odmítli. Vězni, kteří se rozhodli zúčastnit byli předvoláni na velitelství, kde se museli představit komisi složené ze členů SS a odpovídat na dotazy ohledně svého věku, vzdělání, vědomostí, pracovních zkušeností nebo příbuzných ve třetích zemích. Petr byl se svou matkou a sestrou zařazen mezi 1 200 vybraných. Společně s pozvánku do transportu obdrželi speciální pas a povolení vzít si s sebou 10 kilogramů osobního majetku. Každý také obdržel papírový sáček, v němž byl mimo jiné velký kus chleba, jablko a tuba s vitamínem C. Účastníkům byly předány instrukce, že tyto potraviny mohou sníst až těsně před jejich přejezdem německo-švýcarské hranice, pravděpodobně aby švýcarští úředníci registrovali, jak dobře bylo o uvězněné postaráno.⁹³

Petr spolu s dalšími 1 199 vězni opustil Terezín 4. února 1945. Popisuje nervozitu, s jakou se cestující snažili kontrolovat každou stanicí, kterou projížděli, jelikož si stále nebyli jistí, zda vlak opravdu míří do Švýcarska. Vzpomíná, že cestou potkali jiný vlak s pasažéry, kteří měli na oblečení rovněž žluté hvězdy, načež začali po vlaku opět kolovat zvěsti o cestě do vyhlazovacího tábora. Později se však dověděli, že se jednalo o vagony Musy-transportu, které byly krátce odděleny kvůli technickým problémům. Petr také popisuje překvapivou situaci, když němečtí dozorčí poslali děti ze stísněného kupé, ve kterém jela jeho rodina, do prvního vagonu původně vyhrazeného pro členy SS, aby mohly jet ve větším pohodlí. Později bylo židovským pasažérům nařízeno, aby ze svého oblečení odpárali žluté hvězdy a aby se ženy nalíčili rtěnkou, kterou však dle Petra nikdo z cestujících nevlastnil.⁹⁴

Petr ve svém svědectví zmiňuje dramatický moment, kdy z okna vlaku poprvé zahlédl švýcarskou vlajku a uvědomil si, že dorazili k německo-švýcarské hranici. S velkými emocemi popisuje situaci v Kreuzlingenu, kde vlak zastavil, členové SS z vlaku vystoupili, a cestující zůstali pod dohledem švýcarských vojáků: „*nedokážu dostatečně vysvětlit, jak neuvěřitelně vzrušující to bylo... K vlaku přišli lidé z Kreuzlingen a začali nosit čokoládu, sýr a ovoce. Švýcarští vojáci nedovolili přímý kontakt, převzali od nich dary a dali nám je. To byl nejmotivnější okamžik mého života.*“⁹⁵ Švýcarská pohostinnost ve vězních vyvolala pocit

⁹² “Interview 26088,” interview with Petr Fiala by Edward Lessing, tape 4, 12:35 – 17:07.

⁹³ Ibid., 17:40 – 22:18.

⁹⁴ Ibid., 22:30 – 28:30.

⁹⁵ “Interview 26088,” interview with Petr Fiala by Edward Lessing, tape 5, 00:48 – 04:22.

důvěry a uvítání v Kreuzlingenu bylo pravděpodobně chvílí, kdy si účastníci akce Musy poprvé uvědomili, že byli opravdu zachráněni.

Stejně jako Helena také Petr vzpomíná, že osvobození následně přestoupili do jiného vlaku a byli převezeni do St.Gallenu. V budově staré školy dostali možnost se po dlouhé době osprchovat a bylo jim řečeno, že druhý den budou podrobeni lékařské prohlídce, které se podle Petra také říkalo „odvšivení.“ Dle jeho výpovědi bylo následně všech 1 200 účastníků záchranné operace převezeno do uprchlického tábora ve vesnici Adliswil.⁹⁶

4.2.3 Petrův život ve švýcarských uprchlických táborech

Petr vzpomíná, že uprchlíci nesměli pracovat ani opustit tábor, a celý den tak pouze seděli v jim přiřazených místnostech a jejich jedinou zábavou bylo hraní karet. Panovala mezi nimi nespokojenost, jelikož byli v táboře drženi bez jakýchkoliv jistot nebo informací o své budoucnosti. Petr tak akci označuje za pouhé „semi-osvobození,“ uprchlíci se už sice nevyskytovali v bezprostředním ohrožení života, stále ale nebyli volní. Stejně jako Helena zmiňuje i Petr, že švýcarští vojáci byli velice nepříjemní: *„Švýcarští dozorci byli velice nepřátelští a jejich velitel z nich byl nejhorší. Byli jsme však v bezpečí.“*⁹⁷

Dle doprovodného hygienického dokladu pro uprchlíky a internované osoby strávil Petr, stejně jako Helena, období od 15. února do 23. dubna 1945 v uprchlickém zázemí Adliswil. Poté byl přemístěn do Les Avants a 22. května 1945 následně pokračoval do uprchlického tábora Caux sur Montraux, kde zůstal do 2. července. Z archivní dokumentace je zřejmé, že Petr i Helena se ve Švýcarsku zdržovali ve stejných místech, přičemž oba mluvili česky. Bylo tak velice pravděpodobné, že se znali, v interview se však svědci o sobě navzájem nezmiňují.⁹⁸

Ve svém svědectví Petr uvádí, že i v Les Avants byli uprchlíci hlídáni švýcarskými vojáky, ale zázemí směli jeden den v měsíci opustit. Volný den s matkou a sestrou využili na výlet k Lucernskému jezeru. Po přemístění do uprchlického tábora Caux sur Montraux obdržel dopis od otce, který se té doby nacházel v exilové československé osvobozené armádě v Anglii a jeho přítel našel jména Petra, Renaty a Kateřiny ve zveřejněných seznamech zachráněných. Začali s otcem komunikovat o možném pokračování ke vzdáleným příbuzným, kteří žili v Jižní

⁹⁶ Ibid., 04:48 – 9:11.

⁹⁷ Ibid., 09:50 – 14:16.

⁹⁸ Schweizerisches Bundesarchiv, Bestand: E 4264 (-) 1985/196, Dossier-Nr.: 32085, Grenzdaten 06. 02. 1945 – 1945, Dokumente zur Person Peter Fiala.

Africe. Nakonec se ale shodli, že se chtějí vrátit do své vlasti.⁹⁹ K tomuto rozhodnutí je nejspíše vedla touha po jistotě. Tu pro ně představovalo místo, které před válkou považovali za svůj domov. Po pobytu ve Švýcarsku pravděpodobně nechtěli riskovat opětovnou internaci v uprchlickém táboře. Přáli si získat zpět život, ve kterém by mohli opět bydlet v pronajatém bytě, Petrova matka by si našla zaměstnání a obě děti by začaly chodit do školy.

4.2.4 Petrův návrat ze Švýcarska

Stejně jako Helena opustil Petr a jeho rodina Švýcarsko 5. června 1945. Nevzpomíná si na přesné detaily návratu do Prahy, je si ale jistý, že prvních několik dní strávili v přijímacím centru pro uprchlíky. V Praze byl po válce nedostatek obytných nemovitostí i potravin, proto byla reintegrace navracejících se osob zdlouhavá. Petrova rodina se nakonec nastěhovala do bytu na Vinohradech: „*byl zabaven nějakému Němci, který byl stíhán novou Československou vládou. To si pamatuji velmi dobře. Bylo to v Čáslavské 6. Do Prahy jsme přijeli ve zvláštní době, stále tu byli připomínky války, nedostatek všeho.*“ Bezprostředně po návratu ze Švýcarska si Petr jasně uvědomoval mezery ve svém vzdělání způsobené válečným stíháním. Pro své zkušenosti v oboru, které získal během uvěznění v ghettu, se rozhodl se vyučit elektrotechnikem.¹⁰⁰

Petr byl do Terezína deportován z Prahy, když mu bylo 12 let. V ghettu ve špatných životních podmínkách strávil přes 2 roky svého dospívání. Ve 14 letech odjel s matkou a sestrou do Švýcarska, a svou záchranu, konkrétně uvítání účastníků akce Musy v Kreuzlingenu, označil za nejmotivnější zážitek svého života. Ačkoliv byl následně situací uprchlíků ve švýcarských táborech zklamán, jelikož byl překvapen svou další internací a tamními přísnými pravidly, nikdy nepřestal být za svůj pobyt v zemi vděčný. Do válkou poznamenané Prahy se vrátil krátce po oslavení svých patnáctých narozenin. Ani poté však neustal jeho pocit nejistoty, který ho provázel od začátku války, jelikož byl proces reintegrace navracejících se lidí složitý a zdlouhavý.

4.3 Analýza příběhů svědků akce Musy

Je nutné poznamenat, že oba rozhovory se svědky byly nahrány se značným časovým odstupem. Interview s Helenou je z roku 1996, s Petrem z roku 1997, v době obou rozhovorů

⁹⁹ „Interview 26088,” interview with Petr Fiala by Edward Lessing, tape 5, 14:40 – 24:11.

¹⁰⁰ Ibid., 24:50 – 28:18.

tak od akce Terezín-St.Gallen uplynulo více než 50 let. Výhodou uskutečnění interview s časovým odstupem je zisk detailnějších informací díky lepší slovní zásobě přeživších, kteří tak měli před rozhovorem prostor se alespoň částečně vyrovnat s následky traumatu. Ve své práci se svědky jsem však musela zohlednit také negativa v podobě skutečnosti, že samotné vzpomínky na danou událost jsou s časovým odstupem spoluformovány dalšími životními zkušenostmi a ziskem nových vědomostí.¹⁰¹

Při analýze Helenina a Petrova příběhu jsem narazila na několik nesrovnalostí. Helena i Petr ve svých svědectvích například zmiňují kapesné, které měli ve Švýcarsku měsíčně obdržet. Informace o poskytnutí měsíčních finančních obnosů pro uprchlíky ve Švýcarsku však v archivu ani sekundární literatuře dostupné nejsou. Ve Spolkovém archivu Švýcarska je k dispozici pouze potvrzení o vyplacení zmíněné částky 25 amerických dolarů, kterou obdržel Rudolf od svých příbuzných. Dále je zde záznam o vyplacení 100 dolarů prostřednictvím Asociace švýcarské židovské pomoci uprchlíkům v Curychu Petrově matce Kateřině společně s dopisem, který Kateřina adresovala na oddělení policie v Bernu:

„Na zablokovaný účet jsem obdržela částku 349,75 švýcarských franků od Švýcarské bankovní asociace. Protože jsem se po třech letech internace v Terezíně dostala spolu se svými dvěma dětmi jako legální uprchlík do Švýcarska, žádám o povolení vybrat tuto částku ze blokovaného účtu. Musím provést nezbytné nákupy pro sebe a své děti, protože jsme k tomu neměli po celá léta sebemenší příležitost...“¹⁰²

V sekundární literatuře byla zmiňována povinnost účastníků odeslat do Terezína po příjezdu do Švýcarska pohlednice. Jejich existenci jsem si ověřila, jelikož se některé z nich dochovaly v dokumentech dostupných ve Spolkovém archivu Švýcarska, Helena ani Petr se o nich však ve svých svědectvích nezmiňují. Dále si nevzpomínají na přesné detaily své repatriace, oba tvrdí, že byli do Československa převezeni nákladními vozy, informaci se mi však nepodařilo ověřit.

Helena byla do Terezína deportována o necelých pět měsíců později než Petr, a od té doby až do jejich repatriace se jejich trajektorie shodují. Život v Terezíně obou svědků se mírně lišil, jelikož byl Petr stále dítětem, žil v chlapeckém dětském domově a stal se učedníkem elektrikáře,

¹⁰¹ Tara Zahra, *The Great Departure: Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World* (W.W. Norton & Company, 2016), 20.

¹⁰² Schweizerisches Bundesarchiv, Bestand: E 4264 (-) 1985/196, Dossier-Nr.: 32085, Grenzdaten 06. 02. 1945 – 1945, Dokumente zur Person Katerina Fialova.

a Helena byla mladou dospělou, která pracovala v truhlárně a v ghettu se později i vdala. Helena i Petr však Terezín popisují stejně, jako špinavé místo s nedostatkem jídla, kde je sužoval strach z nemocí a transportů na východ. Oba byli vybráni jako účastníci akce Terezín-St.Gallen a ghetto opustili 5. února 1945. Ve Švýcarsku byli oba svědci internováni nejprve v karanténním centru v St.Gallenu a následně v uprchlických táborech Adliswill, Les Avants a Caux sur Montreux.

Skutečnost, že Petr byl v době cesty do Švýcarska stále dítětem, je viditelná z jeho vnímání pobytu ve Švýcarsku. Na rozdíl od Heleny si vzpomíná na nadšení ze švýcarské pohostinnosti i možnosti se po příjezdu do školní budovy Hadwig po dlouhé době osprchovat. Helena k situaci naopak přistupovala mnohem skeptičtěji a je zřejmé, že švýcarským dozorcům i pomocníkům plně nedůvěřovala. Oba svědci vyjadřují vděčnost za svou záchranu, ale shodují se, že akce Musy pro ně neznamenal osvobození, jelikož i přes výrazné zlepšení své situace vnímali život ve Švýcarsku jako další internaci a toužili po stabilitě domova.

Helenin a Petrův pomalý a složitý návrat do postkonfliktní společnosti započal až po jejich návratu do Prahy 5. července 1945. Příběhy obou svědků prostupuje pocit nejistoty, který lze přirovnat k „období individuálních krizí“ vedoucímu k hromadnému stresovému vypětí. Daniel Knight popisuje tento pocit v úvodu knihy *Závrať života: Antropologie a neuskutečněné* jako nauzeu z „mezistavu.“ Dojem absolutního odštěpení od své vlastní identity připodobňuje k „dolly zoom efektu“ prvně použitého ve filmu *Vertigo* Alfreda Hitchcocka.¹⁰³

¹⁰³ Knight, “Introduction – Vertigo: Temporalities and Inconstancies,” 1–18.

Závěr

Dne 5. ledna 1945 bylo na základě iniciativy manželů Sternbuchových přepraveno 1 200 osob z terezínského ghetta do Švýcarska. Zachránění zmíněných vězňů a jejich následná internace ve švýcarských uprchlických táborech byly výsledkem jednání bývalého člena švýcarské Spolkové rady Jeana-Paula Musyho s německým říšským velitelem SS Heinrichem Himmlerem. Akce byla prvním z mnoha transportů, kterými měli být vězni z nacistických koncentračních táborů do Švýcarska přepravováni každé dva týdny. Tento plán však nebyl uskutečněn.

Po překročení německo-švýcarských hranic se účastníci záchranné akce Terezín-St.Gallen stali součástí švýcarského uprchlického systému. Ve sběrném táboře zřízeném v budově školy v St.Gallenu byli podrobeni lékařské prohlídce a postupně byli posíláni do různých karanténních táborů, v nichž byli ubytováni až do konce války. Poté museli dle zákona ANAG Švýcarsko urychleně opustit, přičemž Spojené státy plánovaly jejich přemístění do amerického přijímacího tábora na severu Afriky. Nakonec jim však byla umožněna přímá repatriace či cesta za příbuznými do třetích zemí.

Výzkum nezávislé komise expertů pro Švýcarsko z 90. let 20. století došel ke kontroverznímu závěru, že představitelé Švýcarska svými činy za druhé světové války ať už vědomě či neúmyslně pomáhali dosažení nacistických cílů, přičemž odmítali židovské uprchlíky, ačkoliv se nacházeli v ohrožení. Většina autorů publikujících od konce 20. století se ke švýcarské restriktivní imigrační politice a přístupu k uprchlíkům staví skepticky, a tudíž zastává tento postoj i v otázce „osvobozující“ povahy operací, jejichž cílovou destinací bylo v období druhé světové války Švýcarsko. Přestože mé zkoumání sekundárních zdrojů společně se dvěma případovými studii Heleny a Petra prokázalo, že záchranná akce Terezín-St.Gallen pravděpodobně ušetřila účastníkům mnohá utrpení, stavím se spíše na stranu autorů upozorňujících na neadekvátnost švýcarského jednání. Tato komplexní tematika však vyžaduje detailní rozbor negativních i pozitivních stránek Musy-transportu. Byla tedy záchranná akce Terezín-St.Gallen osvobozující operací, nebo aktérům sloužila spíše jako nástroj pro dosažení vlastních cílů?

Švýcarský přístup k uprchlíkům za druhé světové války byl výsledkem dlouholeté restriktivní politiky vůči migrantům, obzvláště Židům. Zásadně se však nelišil od obecného poválečného postoje vůči přesídleným osobám, jelikož jak bylo zřejmé z výsledků konference v Évianu roku

1938, cílovou destinací pro vysídlené osoby se v období druhé světové války žádná z evropských zemí stát nechtěla. Zároveň pro evropské uprchlíky zejména po roce 1940 neexistovalo mnoho jiných možností hledání azylu, a jejich většina tak směřovala do neutrálního Švýcarska. Prostřednictvím nevýdělečného zaměstnání uprchlíků a jejich internací v táborech chtěly švýcarské úřady zamezit jejich integraci, a zachovat tak tranzitní status země.

Mezinárodní instituce a organizace, které se snažili řešit situaci vysídlených osob v Evropě po válce, k situaci přistupovali podobně. Po konci války se vyskytovaly obavy, aby se uprchlické tábory nestaly místy kriminality. Množství vysídlených osob zároveň představovalo pracovní sílu, která mohla být využita pro obnovu válkou zdecimované Evropy. Společně s nabízenou pomocí poválečným uprchlíkům k jejich opětovnému začlenění do společnosti bylo vyžadováno i jejich pracovní nasazení v rámci obnovy infrastruktury a zemědělství. Po vysídlených osobách však často byly, stejně jako v případě švýcarského systému pro nakládání s uprchlíky, vyžadovány dovednosti a zkušenosti, kterými nedisponovali. Cílem většiny uprchlíků naopak bylo stát se opět nezávislými a výdělečnými lidmi ve svém oboru, případně chtěli vyplnit mezery ve svém vzdělání, což dokládají i příběhy Heleny a Petra.

Z analýzy postoje švýcarských úřadů k uprchlíkům zejména židovského původu ve 20. století již před rokem 1938 je však zřejmé, že antisemitismus i nevole k cizincům byly v zemi zakořeněny po dlouhou dobu. Švýcarsko sice v průběhu války přijalo desetitisíce uprchlíků, mnoho žadatelů o azyl však bylo na hranicích odmítnuto a někdy i vydáno Němcům. Následné zacházení s transmigranty, kteří v zemi uvízli po začátku okupace Francie Třetí říší, čímž byl ztížen jejich odchod do třetích zemí, ukazuje na možné zpochybnění označování transferu židovských vězňů z terezínského ghetta do Švýcarska za osvobozující operaci, což vyplývá i z Helenina a Petrova příběhu. Argumentace o nevědomosti švýcarských autorit o tom, co se v Německu děje, a že by v opačném případě k situaci přistupovaly jinak, je v souvislosti s otevřeným antisemitismem v zemi před začátkem války a po vydání všeobecně známých protizidovských nařízeních v nacistickém Německu irelevantní.

Propagandistická podoba akce Terezín-St.Gallen byla očividná již od samotného jednání o jejím možném provedení mezi Musym a Himmlerem, když byla hlavním argumentem pro její povolení snaha o zlepšení obrazu nacistického Německa ve světě. Vybraní účastníci operace byli před svým odjezdem pohrůžkami vyzváni k tomu, aby o své internaci v Terezíně nemluvili špatně. Snaha o využití akce pro zlepšení nacistického postavení ve světě byla zřejmá i ze

vstřícného chování členů SS k židovským pasažérům ve vlaku do Švýcarska popisovaného v Petrově svědectví, i dle balíků jídla, které před cestou obdržel každý účastník. Dále byli účastníci operace donuceni poslat po příjezdu do Švýcarska pohledy zpět do Terezína, ve kterých měli uvést, že v pořádku dorazili, a že s nimi bylo nacistickými dozorci dobře nakládáno. Před přejezdem hranic jim bylo rovněž přikázáno sejmout z oblečení židovské hvězdy, jak ostatně zmiňuje Petr ve své výpovědi. Samotný Musy při snaze o záchranu Židů rovněž nejednal nezištně, jelikož se snažil očistit pověst své osoby po letech, kdy inklinoval ke Třetí říši. Měl zájem i o finanční profit, který pro něj z akce vyplýval.

Z výpovědí Heleny i Petra je patrný pocit neustálé nejistoty, který neustal ani po jejich „osvobození“ během Musy-transportu a provázel je také ve Švýcarsku. Uprchlíci byli pod stálým dohledem švýcarských vojáků, kteří s nimi nezacházeli jako se svobodnými lidmi. V průběhu prvních měsíců účastníci záchranné operace neměli možnost volného pohybu a jejich svoboda byla výrazně omezena i poté. Bylo jim dáno jasně najevo, že se v zemi nemohou zdržet dlouho. Neměli k dispozici žádné stálé zázemí a nesměli si najít výdělečnou práci. Dalším důvodem jejich pocitu nejistoty bylo neustálé přemísťování mezi uprchlickými tábory. Helena a Petr prošli v období od února do června čtyřmi různými uprchlickými zařízeními. I po svém osvobození neměli k dispozici dostatek potravin, a jejich ubytování s pryčnami a slamníky v opuštěné továrně a hotelech, ale také opětovné povinné práce například v podobě loupání brambor v kuchyni, jim mohly připomínat život v Terezíně.

Přestože již z Terezína nebyly po odjezdu Musy-transportu vypravovány žádné transporty na východ, bylo ghetto stále místem, ve kterém se vězňové neustále nacházeli v bezprostředním ohrožení života. Dva měsíce po odjezdu Musy-transportu se ghetto stalo cílovou destinací několika transportů neboli „pochodů smrti“ ze zrušených koncentračních táborů na území Třetí říše, ze kterých se museli nacisté koncem války stáhnout před spojeneckými armádami. Do Terezína dorazilo tisíce vězňů nakažených infekčními chorobami, což mělo za důsledek vypuknutí tyfové epidemie, která si vyžádala přes tisíc obětí. Účastníci Musy-transportu byli před tímto nebezpečím zachráněni.

Z výše zmíněného výčtu stinných i světlých aspektů Musy-transportu v souvislosti se švýcarskou uprchlickou politikou za druhé světové války je tak očividné, že akci Terezín-St.Gallen nelze jednoznačně označit za „osvobozující“, ačkoliv bylo jejím prostřednictvím zachráněno 1 200 členů před bezprostředním ohrožením života. V důsledku švýcarského

tranzitního systému byli uprchlíci v zemi zcela či alespoň částečně internováni pod vojenským dohledem a ani po svém „osvobození“ neměli možnost žít plnohodnotný život. Ačkoliv se v zemi, a tedy ve zmíněných podmínkách, zdrželi pouze čtyři měsíce, je důležité podtrhnout, že v době jejich pobytu v uprchlických táborech nevěděli, jak dlouho jejich internace ve Švýcarsku potrvá.

Tato nejistota se mísila s nejasnými vyhlídkami na jejich budoucí život. Účastníci Musy-transportu žili v neustálé nejistotě i po svém příjezdu do Švýcarska, jelikož nevěděli, jak bude vypadat jejich budoucnost. Často také neměli žádné zprávy o osudu svých blízkých, kteří v mnohých případech buď zůstali v Terezíně nebo byli deportováni na východ. Mladí osvobození vězni jako Helena nebo Petr si rovněž uvědomovali, že kvůli protižidovským nařízením a internaci nemají dostatečné vzdělání. Jejich rodiny navíc za války přišly o veškerý majetek. Přestože byli oba za záchranu i za Švýcarskem poskytnuté bezpečí velice vděční, shodují se na tom, že akce Musy pro ně znamenala spíše „semi-osvobození,“ a pobyt ve Švýcarsku byl teprve začátkem jejich cesty ke svobodě.

Použitá literatura

Primární zdroje

Bundesgesetz vom 26. März 1931 über Aufenthalt und Niederlassung der Ausländer (ANAG) [online]. Staženo 20. dubna 2023. Dostupné také z: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/49/279_279_293/de.

Fiala, Petr. "Interview 26088." Interview by Edward Lessing. USC Shoah Foundation, Visual History Archive. February 14, 1997. Dostupné z: <https://vha.usc.edu/testimony/26088>.

Kovanicová, Helena. "Interview 18171." Interview by Eva Benesova. UCS Shoah Foundation, Visual History Archive. August 02, 1996. Dostupné z: <https://vha.usc.edu/testimony/18171>.

Památník Terežín, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob. Dostupné z: <https://www.pamatnik-terezin.cz/databaze>.

Schweizerisches Bundesarchiv. Dossier-Nr.: 32085, Bestand: E 4264 (-) 1985/196. Dokumente zur Person Peter Fiala, 06. 02. 1945 – 1945.

Schweizerisches Bundesarchiv. Dossier-Nr.: 32299, Bestand: E 4264 (-) 1985/196. Dokumente zur Person Helena Kowanitz, 06. 02. 1945 – 1946.

United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. "Guiding Principles on Internal Displacement." New York: United Nations Publication, 2001 [online]. Staženo 1. března 2023. Dostupné také z: <https://www.unhcr.org/43ce1cff2.pdf>.

United Nations Refugee Agency. „Úmluva o právním postavení uprchlíků.“ Staženo 1. března 2023. Dostupné také z: https://www.unhcr.org/cz/wp-content/uploads/sites/20/2016/12/Umluva_1951_a_Protokol_1967.pdf.

Sekundární literatura

BAUER, Jehuda. *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations 1933-1945*. New Haven: Yale University Press, 1994.

BROWNING, Christopher R. "Protectorate of Bohemia and Moravia (Protektorat Böhmen Und Mähren)." In *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945, Volume II: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe*. Edited by Martin Dean and Mel Hecker. Indiana University Press, 2012. Dostupné také z: <https://doi.org/10.2307/j.ctt2050wk1.13>.

CESARANI, David. "Foreword." In *Switzerland and the Second World War*. Edited by Georg Kreis. London: Frank Cass, 2000.

CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: Naše vojsko, Památník Terezín, 1991.

ERLANGER, Simon. "The Politics of 'Transmigration': Why Jewish Refugees had to leave Switzerland from 1944 To 1954." In *Jewish Political Studies Review* 18, no. 1/2 (2006): 71–85. Dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/25834667>.

HÁJKOVÁ, Anna. *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt*. Oxford University Press, 2021.

HAYES, Peter and John K. ROTH. *The Oxford handbook of Holocaust studies* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

KOLLER, Guido und Heinz ROSCHEWSKI. *Flüchtlingsakten 1930–1950, Thematische Übersicht zu Beständen im Schweizerischen Bundesarchiv*. Bern: Schweizerisches Bundesarchiv, 1999.

KREIS, Georg. *Die Schweiz im Zweiten Weltkrieg*. Wien: Haymon Verlag, 2011.

LEWIN, Isaac. "Attempts at Rescuing European Jews with the Help of Polish Diplomatic Missions During World War II." In *The Polish Review* 22, no. 4 (1977). Dostupné také z: <https://www.jstor.org/stable/25777516>.

LOWE, Keith. *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II*. London: Viking, 2012.

LUDI, Regula. "More and Less Deserving Refugees: Shifting Priorities in Swiss Asylum Policy from the Interwar Era to the Hungarian Refugee Crisis of 1956." In *Journal of Contemporary History* 49, no. 3 (2014): 577–98. Dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/43697326>.

LUDWIG, Carl. *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis zur Gegenwart*. Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 1966.

MARGUERAT, Philippe. "German Gold – Allied Gold, 1940-45." In *Switzerland and the Second World War*. Edited by Georg Kreis. London: Frank Cass, 2000.

METZGER, Thomas und Johannes GUNZENREINER. *Ausstellungsdokumentation „Flüchtlinge im Hadwig“*. St.Gallen: Fachstelle Demokratiebildung und Menschenrechte PHSG, 2018.

PARAK, Stephan. *Asylpraxis der Schweiz von 1979 bis 2019*. Bern: Vertrieb Bundespublikationen (BBL), Staatssekretariat für Migration (SEM), 2020.

SCHMIDT, Catrina. *Der Zug in die Freiheit*. St. Gallen, 2017. Magisterarbeit. Pädagogische Hochschule St. Gallen, 2017. Betreuung von Prof. Johannes Gunzenreiner.

Unabhängige Expertenkommission Schweiz. *Die Schweiz, der Nationalsozialismus und der Zweite Weltkrieg: Schlussbericht*. Zürich: Pendo Verlag, 2002.

WYMAN, Mark. *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945–1951*. New York: Cornell University Press, 1998.

ZAHRA, Tara. *The Great Departure: Mass Migration from Eastern Europe and the Making of the Free World*. W.W. Norton & Company, 2016.

Seznam příloh

Příloha č.1: Účastníci Musy-transportu v budově školy Hadwig v St.Gallenu po jejich příjezdu do Švýcarska [fotografie] viz. StadtASG_PA_Scheiwiler_Walter_25.

Příloha č.2: Účastníci Musy-transportu v budově školy Hadwig v St.Gallenu po jejich příjezdu do Švýcarska [fotografie] viz. StadtASG_PA_Scheiwiler_Walter_31.

Příloha č.3: Helena Kovanicová roz. Munková [fotografie] viz. Schweizerisches Bundesarchiv, Bestand: E 4264 (-) 1985/196, Dossier-Nr.: 32299, Signalementsblatt für die Erstellung von Flüchtlingsausweisen – Helene Kowanitz, 05. 03.1945, Zürich.

Příloha č.4: Rudolf Kovanic [fotografie] viz. Schweizerisches Bundesarchiv, Bestand: E 4264, Dossier-Nr.: 32299, (-) 1985/196, Signalementsblatt für die Erstellung von Flüchtlingsausweisen – Rudolf Kowanitz, 05. 03.1945, Zürich

Příloha č.5: Petr Fiala [fotografie] viz. Schweizerisches Bundesarchiv, Dossier-Nr.: 32085, Bestand: E 4264 (-) 1985/196, Signalementsblatt für die Erstellung von Flüchtlingsausweisen – Fiala, Peter, 05. 03.1945, Zürich.

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno: Julia Hawlanová
E-mail: 46474228@fsv.cuni.cz
Studijní obor: Teritoriální studia
Semestr a školní rok zahájení práce: ZS 2022/23
Semestr a školní rok ukončení práce: LS 2022/23
Vedoucí bakalářského semináře: PhDr. Oldřich Tůma, Ph.D.
Vedoucí práce: PhDr. Kateřina Králová, Ph.D., M.A.
Název práce: Židé z Terezína a akce Musy jako příklad nucené migrace podmíněné holokaustem
Charakteristika tématu práce (max. 10 řádek): Bakalářská práce pojednává o záchranné akci Terezín-St.Gallen (jinak zvané Musy-transport), jejímž prostřednictvím bylo ve dnech 5. až 7. února 1945 převezeno 1 200 židovských vězňů z ghetta Terezín do Švýcarska. Skrze analýzu sekundárních zdrojů, audiovizuálních a dalších archivních materiálů zkoumá průběh operace a podobu následného života zachráněných vězňů ve švýcarských uprchlických táborech. Práce se snaží zodpovědět otázku, zda byla akce Musy osvobozující operací či nástrojem aktérů pro dosažení vlastních cílů.
Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek): Namísto návratové politiky jsem se po konzultaci s vedoucí mé bakalářské práce a nastudování primárních a sekundárních zdrojů rozhodla zabývat osvobozující povahou operace a jejím vlivem na zúčastněné na základě analýzy průběhu akce a situace zachráněných vězňů ve Švýcarsku v konečné fázi druhé světové války a bezprostředně po jejím ukončení. Pro nedostatek prostoru sleduji příběh pouze dvou vybraných účastníků.
Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu): Práce je rozdělena do čtyř kapitol. V teoretické části je text koncepčně i historicky zarámován švýcarským přístupem k uprchlické krizi v první polovině 20. století a je zde přiblížen systém švýcarských uprchlických táborů ve 40. letech. Druhá kapitola pojednává o historickém kontextu operace Terezín-St.Gallen, tedy o švýcarské situaci za druhé světové války a o KZ Terezíně. Třetí kapitola je věnována průběhu akce Musy a podobě života účastníků ve Švýcarsku. Ve čtvrté kapitole jsou analyzovány příběhy dvou svědků záchranné operace.
Prameny a literatura (výběrová bibliografie, max. 30 hlavních titulů): Primární zdroje: Fiala, Petr. "Interview 26088." Interview by Edward Lessing. USC Shoah Foundation, Visual History Archive. February 14, 1997. Dostupné z: https://vha.usc.edu/testimony/26088 . Kovanicová, Helena. "Interview 18171." Interview by Eva Benesova. UCS Shoah Foundation, Visual History Archive. August 02, 1996. Dostupné z: https://vha.usc.edu/testimony/18171 . Památník Terezín, Databáze politicky a rasově pronásledovaných osob. Dostupné z: https://www.pamatnik-terezin.cz/databaze . Schweizerisches Bundesarchiv. Dossier-Nr.: 32085, Bestand: E 4264 (-) 1985/196. Dokumente zur Person Peter Fiala, 06. 02. 1945 – 1945.

Schweizerisches Bundesarchiv. Dossier-Nr.: 32299, Bestand: E 4264 (-) 1985/196. Dokumente zur Person Helena Kowanitz, 06. 02. 1945 – 1946.

Sekundární zdroje:

BAUER, Jehuda. *Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations 1933-1945*. New Haven: Yale University Press, 1994.

CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: Naše vojsko, Památník Terezín, 1991.

ERLANGER, Simon. "The Politics of 'Transmigration': Why Jewish Refugees had to leave Switzerland from 1944 To 1954." In *Jewish Political Studies Review* 18, no. 1/2 (2006): 71–85. Dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/25834667>.

HÁJKOVÁ, Anna. *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt*. Oxford University Press, 2021.

KOLLER, Guido und Heinz ROSCHEWSKI. *Flüchtlingsakten 1930–1950, Thematische Übersicht zu Beständen im Schweizerischen Bundesarchiv*. Bern: Schweizerisches Bundesarchiv, 1999.

KREIS, Georg. *Die Schweiz im Zweiten Weltkrieg*. Wien: Haymon Verlag, 2011.

LEWIN, Isaac. "Attempts at Rescuing European Jews with the Help of Polish Diplomatic Missions During World War II." In *The Polish Review* 22, no. 4 (1977). Dostupné také z: <https://www.jstor.org/stable/25777516>.

LOWE, Keith. *Savage Continent: Europe in the Aftermath of World War II*. London: Viking, 2012.

LUDI, Regula. "More and Less Deserving Refugees: Shifting Priorities in Swiss Asylum Policy from the Interwar Era to the Hungarian Refugee Crisis of 1956." In *Journal of Contemporary History* 49, no. 3 (2014): 577–98. Dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/43697326>.

LUDWIG, Carl. *Die Flüchtlingspolitik der Schweiz seit 1933 bis zur Gegenwart*. Peter Lang AG, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 1966.

METZGER, Thomas und Johannes GUNZENREINER. *Ausstellungsdokumentation „Flüchtlinge im Hadwig“*. St.Gallen: Fachstelle Demokratiebildung und Menschenrechte PHSG, 2018.

PARAK, Stephan. *Asylpraxis der Schweiz von 1979 bis 2019*. Bern: Vertrieb Bundespublikationen (BBL), Staatssekretariat für Migration (SEM), 2020.

SCHMIDT, Catrina. *Der Zug in die Freiheit*. St. Gallen, 2017. Magisterarbeit. Pädagogische Hochschule St. Gallen, 2017. Betreuung von Prof. Johannes Gunzenreiner.

Unabhängige Expertenkommission Schweiz. *Die Schweiz, der Nationalsozialismus und der Zweite Weltkrieg: Schlussbericht*. Zürich: Pendo Verlag, 2002.

WYMAN, Mark. *DPs: Europe's Displaced Persons, 1945–1951*. New York: Cornell University Press, 1998.

Podpis studenta a datum:

28.4.2023

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		